KAROLYI

[Hu]szonkettedik artikulus

1889

A HUSZONKETTEDIK ARTIKULUS

AZ 1604 : XXII. TÖRVÉNYCZIKK)

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY

IRTA

KÁROLYI ÁRPÁD.

(KÜLÖNNYOMAT A BUDAPESTI SZEMLE 1889. MÁJUSI FÜZETÉBŐL.)

BUDAPEST.

1889.

A HUSZONKETTEDIK ARTIKULUS

Z 1604 : XXII. TÖRVÉNYCZIKK)

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY

IRTA

KÁROLYI ÁRPÁD.

ÖNNYOMAT A BUDAPESTI SZEMLE 1889. MÁJUSI FÜZETÉBŐL.)

BUDAPEST.

1889.

Forty
K

A ki Magyarország újabbkori történelmével foglalkozott, tudni fogja, hogy e huszonkettedik articulus alatt az 1604. évi XXII. törvényczikket értem.*)

Azt a törvényczikket, a melylyel az országgyűlésnek és a király teljhatalmú képviselőjének közös egyetértéséből létrejött és huszonegy czikkből álló 1604-diki törvénykönyvet Rudolf királyunk a magyar alkotmánynak már akkor is érvényben volt alapelvei ellenére önhatalmúlag megtoldotta. Azt a törvényczikket, a melyben a király a magyarországi protestánsok legelső közös, nyilvános országgyűlési föllépésére, mikor hitök szabad gyakorlása végett alázatos kéréssel járúltak a trón zsámolyához, fenyegető szóval válaszolt és a kor legégetőbb ügyének, a vallásbéke, a lelkiismereti szabadság kérdésének országgyűlésen való tárgyalását egyszer mindenkorra eltiltotta.

Szembeszökően mutatja e két momentum, hogy egyrészt alkotmányjogi, másrészt pedig politikai s egyháztörténeti tekintetben egyaránt nagy fontosságú nyilatkozata e czikk a királyi akaratnak.

Megtámadta vele a király a magyar alkotmány amaz alapelvét, hogy törvényt csak a király és nemzet közös, egyetértő

*) A *Magyar Országgyűlési Emlékek* X. kötete rövidnap megjelenik és közölni fogja tőlem többi közt az 1604-ik évi országgyűlés történetét. Jelen értekezés mintegy mutatványáúl szolgálhatna a kötet történeti bevezetéseinek, ha a nem-vallásügyi országgyűlési tárgyalások kihagyása, némely a kötetben nem használt új adat értékesítése s az anyag más csoportosítása stb. által nem volna teljesen átdolgozottnak mondható.

akarata szabhat. Megtámadta pedig nem a modern alkotmányjogi fogalmak szempontjából, hanem abból az állásból tekintve is, a melyre az egykorú magyar helyezkedett volt; meg alkotmányunk XVI—XVII. századbeli fejlődése színvonaláról nézve is, a mit azért hangsúlyozok, mert jól tudom, hogy a történetíró akkor téved legnagyobbat, mikor saját korának szemüvegével nézi s ítéli elmúlt idők intézményeit.

Még nagyobb súlyú e törvényczikk politikai s egyháztörténeti szempontból. Vele tűzte ki a királyi hatalom Magyarországon az ellenreformatio hivatalos zászlaját; ez volt az égő csóva, melylyel könnyelmű kéz a magyar állam omladozó házának tatarozott födelét fölgyújtá; ez volt az a csatakiáltás, melylyel a protestánsok elleni hosszas küzdelmek megkezdődtek — és e küzdelmek véres tragédiájából ez a czikk hirdette elv hangzik ki, mint a hogy egy-egy hatalmas wagneri dalmű vezérmotivumát harsány kürtök érczszava hangoztatja . . .

Kimondja e czikkben a király, hogy elődei «példáját követve, a szentséges római katholikus hitet vallja egész őszinteséggel s azt Magyarországban uralkodó vallásnak akarja látni, minden eretnekségtől megtisztítani s uralkodói tiszténél fogva védelmezni».*) Megerősíti s fölújítja e czikkben az eretnekek ellen hozott összes törvényeket és a bennök foglalt szigorú büntetések végrehajtásával fenyegeti mind azokat, a kik a királyi tilalom ellen a vallás ügyét az országgyűléseken szóba merik hozni.

E czikkre — tudjuk — Bocskay támadása volt a felelet. S mikor a hatalmas vihar által fölkorbácsolt hullámok a bécsi békekötés medrében már csendesen lefolytak volt, midőn az izgatott kedélyek megnyugodtak már: a protestánsok e törvényczikket, mely a béke kedveért, a király iránti udvarias tapintatból a törvénytár fegyverei között hagyatott, még mindig nem tudták elfelejteni.

Azt kérdezte a protestáns közvélemény, azt kereste: ki ennek a törvényczikknek értelmi szerzője, ki a bűnös? És válasz gyanánt rámutatott arra a férfiúra, a kinek mint udvari cancellárnak neve az 1604-dik évi törvénykönyv alatt áll; a ki mint az ellenreformatio buzgó bajnoka, mint a remete császár-

---

*) Zsilinszky Mihály fordítása szerint. *A magy. orsz. gyűlések vallásügyi tárgyalásai.* I. kötet. Buda-Pest, 1881. 253. lap.

király s a népszerű Mátyás közötti küzdelmekben a nemzeti aspiratiók ellenlábasa, a protestánsok gyűlöletének képezé tárgyát. Rámutatott Forgács Ferenczre, az ország új primására.

Egy politikai röpirat, mely akkor közkézen forgott s mely e czímet viselé: *Bizonyos okai, miért nem akarják az regnicolák Forgács Ferenczet pro archiepiscopo Strigoniensi agnoscálni* — e fontos két vádat hozza föl ellene:

«Első, mert anno 1603. Kassára jövén, ezt a templomot az várostul hatalmasúl elvevé; ki minden háborúságnak oka lőn.»

«Második, mert anno 1604. akkor cancellarius levén, az ország végezése és akaratja ellen oly articulust irt volt az több articulusok után, ki az egész országban hadakozásnak, vérontásnak és pusztaságnak oka lőn.»*)

És ez a súlyos vád rajta ragadt Forgács Ferencz nem épen rokonszenves alakjának emlékén. A hagyomány tovább adta a vádat s a hagyománytól vették át a történetirók, s közöttök az, a ki közéletünk e nevezetes mozzanatával legelőször foglalkozott mélyebben, behatóan. A nagynevű Ipolyi átvette a protestánsok e vádját**) és e vád, a hagyomány alapján hirdeti Forgács Ferenczet az ellenreformatio megindítójának; e hagyományos vád alapján teszi e mozgalom elbeszélésében Forgács személyét annyira középponttá, mintha a hit e fölkent bajnoka nélkül nem is támadt volna ellenreformatio. Ipolyi szerint Forgács intézte a kassai nagy templom elfoglalását; a protestánsok — szerinte — az 1604-diki országgyűlésen követeléseiket azért nem vihették keresztűl, mert Forgács ellenezte, mert Forgács tagadtatá meg a királylyal a követelés elfogadását. Ipolyi szerint Forgács fölhasználta a kínálkozó alkalmat egy ellenkező törvényczikk törvénybe igtatására, melyet saját maga fogalmazott volt és Ipolyi szerint ebből az 1604. XXII. törvényczikkből baj sohasem támad, ha nincs Forgács, a ki képes volt a törvényt erélylyel foganatosítani, a holt betűbe életet lehelni.***)

És a buzgó főpapi történetíró éles dialectikával bon-

---

*) Bártfa városa levéltárában *Acta diaetalia 1605—1618.* czímű codexben.

**) *Veresmarti Mihály élete és munkái.* Korrajz a hitújítás idejéből. Buda-Pest, 1875.

***) I. h. 44—46. lapok.

czolja az okokat, melyek Forgács Ferenczet a végzetes lépésre bírhatták. Pártatlanúl elismeri, hogy mai szempontból ítélve a tény — a XXII. törvényczikk betoldása — államcsiny, alkotmányellenes merénylet; de mint psycholog eszünkbe juttatja, hogy Forgács a maga elvei szerint nem követett el általa alkotmánysértést. Mentheti az érseket — mondja — némileg az is, hogy «az akkori még ki nem fejlett alkotmányos formák hiányában nem határozható meg biztosan, mennyire ütközött ez eljárás s mennyire nem a törvényhozási gyakorlatba» ; meg az, hogy mindeddig kétséges, vajon e XXII. törvényczikk országgyűlésen kívül igtattatott-e be? — A katholicismus szempontjából hibája az érseknek nem a törvényczikkben nyilatkozó bátor terv az ellenreformatio megkezdésére, hanem a rohamos támadás volna, mely idő előtti volt s a mely miatt Forgács cselekvése politikátlan. Mind a mellett, mert Forgács a középpont a forrongásban; ő a buzgó, az elhatározott, a merész előharczos a kezdődő küzdelemben, «az ő személyisége súlyosbítja a helyzetet» : hát az ő kezébe nyomja a szellemes főpapi író azt a zászlót, melyet a nagy Pázmány oly diadalmasan lobogtatott.

Ipolyi szép okoskodásainak, psychologiai megfigyelésének azonban csak a hagyomány az alapja. Ingó alap, melyen hypothesisnél egyéb nem épülhet s melyből a történetet megismerni nem tanúljuk.

Az általa megoldatlan hagyott kérdést megoldani, az általa fölvetett kételyeket eloszlatni, szép hypothesise értékét megítélni, lesz részben a következő sorok föladata. Mert a mellett, hogy eddigelé ismeretlen adatok alapján a magyar protestánsok első szövetkezésének történetét fogják elmondani, egy súlyos vádat és nehéz felelősséget is le fognak Forgács emlékéről venni, ha szinte kisebbé válik is ezzel az érsek nagyított alakja. Meglátjuk: hol és hogyan született az a hírhedt huszonkettedik articulus? és választ kapunk arra a kérdésre, melyet immár közel háromszáz esztendeje hangoztattak először: ki a bűnös?

* *
*

Tizenharmadik esztendeje folyt már a török ellen Magyarországon az a háború, melyet történetírásunk a «hosszú háború» névvel jelöl meg s mely befejezését 1606-ban a zsitva-

toroki békével nyerte. Bármily romlással járt is ez a folytonos hadakozás s bármennyire igaz az, hogy Németország a 30 éves háború pusztításai alatt bizonyára nem szenvedett annyit, mint hazánk, népünk és nemzetünk e kínos 15 év alatt: egy hasznot, egy erkölcsi hasznot mégis merített a nemzet e küzdelmekből. Mivel majd minden esztendeje valami csekély előnynyel végződött a háborúnak: a remény szikráját ápolá és szította az ország integritásának helyreállítására.

A hosszú háború ez évei közt 1603 azért nevezetes, mert a magyar király helyzete ekkor volt legkedvezőbb. Nádasdy Ferencz őszi győzelme Buda mellett és Hatvannak, Eger e kulcsának, visszafoglalása a szorosb értelemben vett Magyarországon erősíték meg a király positióját; míg Erdély, Székely Mózes teljes tönkretétele után, ismét a magyar király elvitázhatatlan birtokába került s vele együtt nemcsak itt, de Havasalföldén is e pillanatban megszünt volt a török fönhatósága. A miért három emberöltővel azelőtt az ország nagy része az utolsó nemzeti király ellenében a Habsburg-ház keleti ágát kínálta meg a koronával, hogy tudniillik az árként hömpölygő ozmán hatalom ellen idegen segélylyel támogassa és régi erejébe visszaállítsa a düledező magyar királyságot: e felé a czél felé biztos úton látszott lenni a király 1603 végével. A végzet szeszélye, a körülmények csodálatos összejátszása egy pillanatra tagadhatatlanúl kedvező kilátásokat nyújtott annak a királynak, a ki Sz.-István koronája összes hordozói közül királyi tisztére legkevésbbé volt méltó s legkevésbbé volt alkalmas.

Hű képe ennek a kedvező helyzetnek az a statisztika, melyet az 1604. évi február hó 3-dikára Pozsonyba hirdetett országgyűlésre meghívott rendek száma nyújt. Magyarországból negyvenhárom megye kapott királyi meghívót. Ezenkívül Horvát-Szlavonország és Erdély rendeinek követei, aztán tíz főpap, hét zászlós úr, 39 mágnás, nyolcz káptalan képviselője, hét előkelőbb nemes, 17 szabad királyi és mezőváros s a hét bányaváros követei oly tekintélyes gyülekezetet voltak képezendők, mely egy jobb jövőnek lehet vala záloga.

«Inter arma silent musæ.» — Azt az elvet, mely e régi közmondásban rejlik, bátran lehet alkalmazni e korbeli országgyűléseink tárgyalásaira. Mind, a mi culturmomentum képzelhető egy nemzet életében: vallás, közművelődés, közigazgatás, igazságszolgáltatás és közgazdaság ügye, a törökkel folytatott

élethalál-harcz óta csaknem teljesen háttérbe szorúlt törvényhozásunkban s különösen a hosszú háború óta országgyűléseink más kérdést, mint a honvédelemét, épenséggel nem ismernek. A kormány által előterjesztett törvényjavaslatok, rendi országgyűléseink műkifejezése szerint, királyi propositiók, csak ezzel vannak teli. A rendek összehívatnak s egybegyűlnek, hogy a vér- és pénz-adót megszavazzák; azután szétoszolnak s folyik a harcz a következő országgyűlésig.

Természetes hát, ha az 1604-diki országgyűlésre készült királyi előterjesztések is csaknem kizárólag a honvédelem s a vele kapcsolatos adóügy kérdésével foglalkoznak s pedig a szokásos schema szerint.

De nem; nem a szokásos schema szerint.

Van bennök egy pont, mely arra volt hivatva, hogy az 1604-diki országgyűlést korszakot alkotóvá tegye nemzetünk életében; egy indítvány, mely roppant fontosságú nemzeti intézménynek, az állandó magyar hadseregnek, vetette volna meg alapjait.

Szokásban volt ez időtájt, hogy a kormány részéről előterjesztett törvényjavaslatok megszerkesztése előtt a király az udvari és a magyar kamaráktól, a hadi és a titkos tanácstól s azon magyar uraktól, a kiket királyi tanácsosi ranggal tüntetett ki, az e propositiókban indítványozandó kérdések felől véleményt, tanácsot kérjen. Az 1604-diki országgyűlésre való előkészületek alkalmából a honvédelem kérdésénél egy igen illetékes királyi tanácsos, Thurzó György a dunáninneni kerület országos főkapitánya s későbbi híres nádor a maga véleményes jelentésében mint legsürgősebb szükséget, az állandó magyar mezei hadsereg szervezésének eszméjét pendíté meg s bőven is indokolta.

Tudni kell, hogy ebben az időben a Magyarországban harczoló keresztyén hadak öt különféle elemből állottak. Az első azon idegen zsoldosok tömege, a kik császári parancsnokok alatt a magyar végvárak egy részének állandó őrségét képezték. A második elem a szintén idegen császári mezei vagy tábori had zsoldosaiból állott, a kiket tavasz elején toborzottak össze künt a flamand, német vagy olasz földön, aztán bevezették Magyarországra s itt a hadjárat befejezte után késő őszszel, ha pénze volt a hadi kormánynak, a mi vajmi nagy ritkán esett meg, kifizetve hazabocsátottak; ha pedig nem volt miből fizetni

zsoldjokat, akkor ittbenn téli szállásra osztotak szét.*) A török ellen harczoló hadak harmadik eleme, a magyar országos fő- és várkapitányok parancsai alatt, a végvárak magyar őrsége vala, mely állandó zsoldot húzott (ha fizették) s kötelezve volt egy év leforgása előtt szolgálatát el nem hagyni. A negyedik elemet a magyar mezei zsoldos sereg, az úgynevezett dica-beli katonaság képezé, melyet az országgyűlési rendek által megajánlott adón vagyis subsidiumon: más néven dicán toborzottak minden év tavaszán s elbocsátottak minden év őszén. Ötödik eleme végre a keresztyén hadi népnek Magyarországon azon csapatokból állott, melyeket a földesurak részint a személyes fölkelés megváltása, részint az általános vagy részleges fölkelések jutalékai fejében küldöttek egy havi időtartamra a megye zászlaja alatt a királyi táborhoz.**)

Thurzó György arra a körülményre mutatott, hogy állandó mezei had a magyar honvedelem szervezetében hiányzik s a mi ezt pótolni hivatva volna, a dicabeli zsoldos, nem áll föladata magaslatán. Okát e jelenségnek a practicus vezér abban a tényben találta, hogy a dicán fogadott zsoldost csak a nyári évszakra, 5—6 hóra szokás szerződtetni s ebből az következik, hogy zsoldot csak olyanok vállalnak, a kik a kikötött 5—6 hó után haza vágynak polgári foglalkozás után vagy beállanak szabad hajdúnak, csavargó pusztítónak; míg a fegyelmezett jó katona, az egész katona, kénytelen idegen zsoldba állani s miután ezt az évenként megújított törvények szigorúan tilalmazzák, ez a jó katonafaj apránkint kipusztúl. Azt indítványozta hát Thurzó, hogy a rosszabb elem félévi szolgálatának elejtésével jó és gyakorolt katonát kell, de egész esztendőre szerződtetni — a mi a mezei hadsereg állandósításával egyértelmű.***)

---

*) Ez a téli beszállásolás, az az idő, míg a semmittevő, uratlan, féktelen zsoldosok zsoldjok kifizetésére vártak, volt a magyar nép megölője. Hogy éhen ne haljon a fizetetlen zsoldos, hát rabolt és dúlt. S mikor 2—3 évi zsoldhátralékát hosszas alku után 25—50 százaléknyi levonással kifizették neki s nagyobb csapatokban haza indúlt: a 25—50 százaléknyi levonásért tízszeresen kárpótolta magát útközben a leghihetetlenebb zsarolásokkal. A várbeli katona, akár német, akár magyar, ennyire még sem pusztított.

**) A szabad zsákmánylók, a szabad hajdúk categoriáját, itt mellőznöm kell.

***) Thurzó jelentése 1603. deczember 11. Bécsi áll. levéltár.

A dunáninneni magyar főkapitány egészséges eszméje a haditanácsnál visszhangra talált és így belekerült a királyi propositiókba, mint a kormány előterjesztésének legfőbb, leglényegesb pontja. Fölötte volt hivatva dönteni a pozsonyi országgyűlés, mely közbejött események, s különösen az alsó-ausztriai tartománygyűlés viharos ülései miatt, csak márczius hó utolsó harmadában nyílt meg.

A király már évtizedek óta távol tartá magát az alattvalóival való érintkezéstől s királyi személyét a magyar országgyűléseken rendesen valamelyik öccse, leginkább Mátyás főherczeg, a későbbi császár-király szokta volt képviselni, a kit a király szabályszerűen kiállított s teljhatalmat adó megbízó levéllel szokott ellátni a magyar rendekkel való tárgyalásra és végezésre.*) Most is, 1604-ben, Mátyás főherczeg volt a király személyének képviselője s mint ilyen vonúlt be József napján, márczius 19-dikén, Pozsony városába.

A propositiókat másnapra olvastatá föl a főherczeg az egybegyűlt rendek előtt; de azok a Thurzó eszméjével együtt hideg fogadtatásra találtak.

Bármi csodálatosnak tűnjék is föl e körűlmény előttünk: egy pillantás az ország képviselőinek kedélyhangulatára, kimagyarázza azt. Az elkeseredés az egész országban már a legnagyobb, eddig nem észlelt fokra hágott volt a politikai sérelmek miatt, a melyeket a kormány annyi sürgetés után sem volt képes orvosolni. A forrongó közélet ama gazdag változatosságánál fogva, mely az Erdély szomszédságában fekvő keleti és éjszakkeleti Magyarországon új meg új viszonyokat szűlt, legnagyobb és leghamarabb észlelhető volt az elégedetlenség az ország most említett vidékein — s mint ez elégedetlenség kézzelfogható jelére, egy különös körűlményre már 1603 végén fölhívta az ottani királyi pénzügyi hatóság, tudniillik a szepesi kamara, a kormány figyelmét.

Az a magyar nemzet ugyanis, mely erős közjogi érzékénél s a nyilvános, közéletet kedvelő természeténél fogva a gyűlésezések iránt oly nagy előszeretettel viselteték, az utolsó évtizedek tapasztalatai szerint minél kevesebb számmal jelent meg az országgyűléseken. E jelenségnek egyik oka ugyan abban

*) A király teljhatalmat adó megbízó levelét 1604-re, 1604 február 2. a *Magyar Országgyűlési Emlékek* X. kötete egészen közli.

állott, hogy az éjszakkeleti s keleti megyék követei csak nagy kerülők s gyakran életveszélyes kalandok közt juthattak el Pozsonyba s így az ez időtájt csaknem évenként tartott országgyűlések miatt éltöket, vagyonukat koczkáztatni immár megunták. De a másik és tulajdonképeni oka e jelenségnek az a tapasztalat vala, hogy a király és az országgyűlés az ország bajain segíteni nem tud vagy nem akar és így többet használ magának, vidékének és hazájának az, a ki otthon marad, a magáét és az övéit török-tatár meg rabló keresztyén zsoldos ellen védelmezendő, mint az, a ki országgyűlésre siet. És elkezdték a felsőmagyarországi rendek a meghívó királyi mandatumokat tisztelettel félretenni, elkezdtek — makacskodásból, mondja a szepesi kamara — az országgyűlésekről el nem fogadható, törvénytelen ürügyek alatt ki-kimaradozni. Méltán utal a szepesi kamara az elmaradozások különféle hátrányaira s különösen arra, hogy az országgyűlésen jelen nem volt s nem képviselt rendek a végzéseket nemcsak kijátszszák, de meg is támadják s megszokják kötelezőknek el nem ismerni.*)

Az 1604-diki országgyűlésre ugyan kivételkép tekintélyes számban jelentek meg a keleti részek követei is; de csak azért, hogy mindjárt a propositiók előterjesztése után kitörjön belőlök az elfojtott keserűség.

Három dolog nyomta különösen a rendek szívét. Az elsőt, a legkisebbet de most acut értékűt, a török béke kérdése képezé. Az a nézet volt általánosan elterjedve, hogy a török az épen folyó béketárgyalásokkal a kormányt orránál fogva vezeti. Széltében beszélték már nemcsak az országban, hanem a külföldön is — így tudósít bennünket Velenczének a német császári udvarnál Prágában székelő követe — hogy a hosszas, haszontalan békealkudozások ürügye és ideje alatt a töröknek sikerült összes várait minden szükségesekkel a lehető legjobban ellátni s a keresztyén haderőt ez által a Dunától, e kényelmes szállító-úttól, elvágni.**) A zúgolódó közvélemény nyomása alatt a magyar királyi tanács tagjai meg a főurak bővebben foglalkoztak a békealkudozások ügyével s az országgyűlési tár-

*) A szepesi kamara jelentése, 1603 decz. 5-én. Bécsi áll. ltár.

**) A kassai meg lőcsei követek ered. jelentései 1604 febr. 14 és 19. (Kassa és Lőcse levéltára); továbbá *Dispacci di Germania*, 1604 április 5. (bécsi állami levéltár).

gyalásoktól teljesen függetlenül jónak látták Mátyás főherczeghez benyújtott emlékiratukban őszintén s leplezetlenül fejezni ki az országnak ez irányban táplált aggodalmait.*)

A második sérelmet a katonai kihágások és egyéb törvénytelen zaklatások chronicus nyavalyája képezte. Régi baj, régi betegség. Tele vannak vele már tizedek óta s tele lesznek vele még egy jó századig a magyar országgyűlések hivatalos irományai. Annak, a ki most kényelmes karszékében ülve nyugalommal lapozgatja ez idők történetének lapjait, unalmas, kicsinyes és politikátlan lehet a magyar rendek örökös sérelme, örökös gravamene. Régi, elkopott nóta a gravamenes politika, mely ekkoriban még új volt. Rablás, pusztítás, szalmatetejű viskók és szépen kerített nemesi curiák fölgyújtása, nők és templomok megfertőztetése, sírrablás és gyilkosság megszakadás nélkül, folyton elölkezdő. Erről szólnak az egyhangú énekek. Unalmas úgy-e? a mint unalmas társalgó az, a ki örökösen főfájásról panaszkodik. De ha józan észszel nem ítélhetjük el azt, a ki baját orvosoltatni törekszik, úgy nem szabad elkárhoztatnunk a magyar rendeket sem, ha mindig és mindenütt hangoztatták jajjaikat a képtelen nyomor miatt, melylyel őket az idegen zsoldos, a haragvó Isten e rettentő ostora, oly irtózatosan sújtotta.

A nemzet panaszait e második pontban már nemcsak a tanácsosok és főurak, hanem az összes rendek országúl terjeszték elő és pedig a propositiókra való válasz helyett. Ünnepélyesen kijelenték, hogy ha a nyomor orvoslásáról nem biztosítja őket a főherczeg, a királyi előterjesztésekre semmit nem fognak megajánlani, a zsoldosok kihágásait pedig tovább nemcsak nem tűrik, hanem fegyvert fognak ellenök.**) — Fegyvert fognak azok ellen, a kik védeni voltak hivatva az országot! Nem megkapó-e ez a kegyetlen ironia?

... S az elégedetlenség okait nem mind számlálta el ez a határozott hangú fölirat. Egy új, egy harmadik ok is merült még föl, hirtelen, váratlanúl, de oly végtelen elemi erővel, a friss sértés oly megrázó erejével, hogy egy pillanatra képes volt minden mást háttérbe szorítani.

Ez az új ok a vallás, a lelkiismereti szabadság ügye volt.

---

*) 1604, márczius 28. Bécsi állami levéltár.

**) 1604, márczius 25. Bécsi állami levéltár. *Mon. Com. Hung.* X. kötete fogja hozni, XVII. sz. a.

Már a szepesi kamara figyelmezteté 1603 deczember 5-diki jelentésében Mátyás főherczeget arra, hogy az ország éjszakkeleti megyéiben a vallás ügyében valami mozgalom észlelhető; hogy némelyek a katholikus papság elleni gyűlöletből a papi tizedek meg a szentszékek eltörlésének szándékát forgatják elméjökben s összeesküdve a czélból, hogy e szándékot az 1604-diki országgyűlésen keresztűl is vihessék, a főurak és nemesek közt erősen izgatnak.*)

Lehetséges, hogy az általános nyomor és szegénység közepett, mikor a török, tatár és más idegen meg hazai fizetetlen zsoldos rablásai elől szétfutott jobbágyság a szántóföldeket pusztán, míveletlenűl hagyta; mikor a munkás kéz absolut hiánya miatt a földesurak birtokai alig jövedelmeztek valamit; mikor egy hatalmas főúr, a kinek notapör volt nyakába akasztva s fölszólítást kapott a kamarától, hogy elejtik pörét, ha a többek között ezer köböl gabonát fizet a hadak élelmezésére, ezt a «hallatlan» kívánságot azzal a mondhatnám akasztófa-humorral utasítá vissza, hogy szeretné ő tudni, honnan vegyen ennyi gabonát,**) — mikor a földesúri kilenczed alig lódított valamit a köznemesség vagyoni viszonyain, lehetséges, mondom, hogy e szegénység közepett akadt akárhány olyan, a ki azt mondá: inkább miénk legyen a tized, mint a papoké, hiszen mi nem vagyunk a katholikus vallás hívei s ha a ruthén, az oláh, a rácz azért, a miért nem katholikus, tizedet nem fizet, minek fizessünk mi? Lehet, hogy volt olyan akárhány, a ki így gondolkozott és ezt fönhangon gondolta. Mivel azonban nagyon jól tudta minden nemes ember, minden értelmes polgár és paraszt, hogy a püspöki tizedek nagy részét a király, az állam jutányos áron árendálta ki s hogy aztán a tizedben fizetett terményekből a király a végvári katonát táplálja, a végvárakat segélyezi, a melyek védelme alatt óriási területek népe foly-

*) «Decimarum ac sedis spiritualis antiquam et acceptam consuetudinem et exinde religionis negotium quosdam harum partium coniuratos in futura diaeta odiose velle proponere decimasque ipsas tollere, sed et magnates reliquos cum tota nobilitate ad turbandum ecclesiasticum statum et internam quietem non sine seditioso exitio concitare.»

**) Ez Petheő Ferencz volt. A rá vonatkozó íratok a bécsi udv. kamara levéltárában, 1604 február 10. alatt.

tatja békés polgári foglalkozását: hát nem valószínű, hogy a tizedügy okozta volna azt a mozgalmat ott Felső-Magyarországon. Más oka volt annak.

Felső és keleti Magyarország nemessége és polgársága s (a «cujus regio, illius religio» hallgatag elismert, érvényben volt elvénél fogva) magyar, német és tót jobbágysága a protestáns vallás tanait követte, úgy, hogy újjain számlálhatta volna el az ember azokat, a kik őseik régi hitéhez, a katholikus valláshoz, hívek maradtak. Az a jó akarat, melyet Miksa királyunk a protestáns tanok iránt táplált, közel félszázados és csaknem háborítatlan nyugalmat biztosított a hitújítás hirdetőinek s e négy tized év alatt a protestantismus megizmosúlt. Ez a protestantismus Magyarországon a maga föllépésekor és elterjedése alatt nem volt követelő; nem úgy, mint a külföldön. Minálunk a hitújítás bizonyos kereten belül mozgott, melyet érinteni nem is mert, nem is akart. Ezt a keretet pedig a főpapság hatalmas közjogi és birtokjogi állása képezé. A főpap Magyarországon a legelső rend vala, a koronás király tanácsosa, az ország oszlopa, a nemzet szószólója, törvényhozója, törvényei magyarázója, jogai védelmezője. És annak a csaknem kivétel nélkül protestáns nemességnek, mely az óriási egri diœcesisben lakott, soha még álmában sem jutott eszébe a nyáj nélküli főpásztor e közjogi állása felől kételyeket támasztani; a mint fejet hajtott a bujdosó pécsi vagy váradi püspökök előtt, kik ott Kassán éltek s akol és nyáj és legelő nélkül szűkölködő pásztorok valának. Mert a püspök főúr, országos dignitás, az ország közjogának gerincze vala. De földesúr is volt a katholikus főpap, épen olyan, mint a protestáns nemes és pedig nemcsak a beneficiumát képező javakon, hanem a püspöki megye összes területén; mert semmivel sem volt különb az a jog, melylyel a földesúr a maga jobbágyaitól a kilenczedet beszedte, mint az a jog, melylyel a püspök megyéje minden jobbágyától a tizedet szedette. S nem is jutott eszébe — hogy csak egy példát említsek — a felsőmagyarországi öt város egyikének sem, noha polgárai közt talán lámpással keresve sem lehetett volna találni egy katholikust, azt a szép árendát, melyet a városi jószágok püspöki tizede fejében fizetett, csak egy pillanatra is megtagadni.*)

---

*) Maga a váradi püspök — a szepesi kamara elnöke — dícséri

A katholikus főpapság előkelő közjogi állásának föltétlen elismerése akkor, midőn a főpapok közűl alig egy mondhatta, hogy megyéje lakói között vallásának számosb híve van, midőn diœcesiseiket vagy protestánsok lakták vagy épen a török tartotta elfoglalva, nagyban hozzájárult ahhoz a békés vallási állapothoz, mely a XVI. század végső tizedeit jellemzi, s mely tetőpontját abban a jelenségben éri el, hogy a király még protestáns vallású tanácsosát is megkérdezi a püspöki székek betöltése tárgyában s ez a protestáns vallású királyi tanácsos a jelöltek közűl azt ajánlja, a kit papi, egyházi tulajdonságaiért tart a legérdemesebbnek.*)

S még egy más tényező is közreműködött abban, hogy a XVI. század végéig még béke volt, még nem tört ki harcz a hitújítás követői ellen. Ez a tényező a főpapság magatartásában keresendő. Egykorú és igen illetékes egyéniség, a vercellii püspök, a pápának a császári udvarnál székelő nunciusa a szent atyához intézett egy hosszú emlékiratban**) kegyetlen szigorúsággal mondja el a magyar főpapokról a legsúlyosabb vádat, azt, hogy világi czélok miatt az egyház javát, a katholikus vallás érdekeit soha egy pillanatig sem haboztak volna föláldozni. A politikai hatalom ingere: ez volt volna, a mi őket elcsábítá s hogy az országos főhivatalokat markokban tarthassák, hogy a kormánypolczon békén maradhassanak, behúnyták szemeiket a protestantismus terjedése előtt s a hitújítás híveit ez által pártjokra vonták, lekötelezték. Így nem volt, a ki opponált volna a kormány rúdját ambitionáló főpapi államférfiak ellen; de a katholikus vallás látta kárát ennek a viszás állapotnak, mikor seminariumok és jól készült, hittérítő papság helyett pártokat állítottak és párthíveket neveltek magoknak a magyar főpapok. «Igen — panaszkodik ugyancsak ez a nuncius Bástához intézett egyik bizalmas levelében — ennek az állapotnak kárát a vallás

---

őket épen ez időben, hogy az árendát pontos lelkiismeretességgel fizetik, emberemlékezetet meghaladó idő óta. Jelentése 1604, márcz. 14. (Bécsi udv. kam. levéltár.)

*) Ez Illésházy volt, a ki Szuhaynak, mint váczi püspöknek ajánlja 1596-ban a szentmártoni apátságot conferáltatni s a ki 1597. az egri püspöki székre ismét Szuhayt ajánlja (ki is nevezték). Lásd: *Illésházy I. hűtlenségi pöre* czímű művem 33. lapját.

**) «De lo stato presente eclesiastico et politico in Ungaria» A Borghese herczegi család római levéltárában.

látja, melytől nem lehet kívánni, hogy valami csuda útján töltődjék az emberek lelkébe, hanem a melyet ápolni, tanítani kell».*)

A mit a katholikus egyház e buzgó püspökével lelkének elkeseredése mondat, azt én egy nem kevésbbé buzgó s e mellett bizonyára nagyobb szellemű katholikus egyháznagy mondásával állítom szembe s ez utóbbinak adok igazat. Azokat a magyar főpapokat, kik a XVI. század második felében, mint királyi helytartók, mint cancellárok, mint kamarai elnökök és alelnökök s mint a királyi tanács activ s leginkább igénybe vett tagjai «annyi bölcseséggel viselték a két részre szakadt szerencsétlen nemzet kormányát», ezeket a főpapokat — azt hiszem találóan mondja Ipolyi**) — mérsékelt szellem és tapintat vezette magoktartásában, midőn, ha nem is mindig, de sokszor szemet húnytak a vallásos forrongás előtt, mely az ő szemeikben törvénytelen, de még alaktalan, nem aggressiv mozgalom volt s mintegy átmeneti állapot gyanánt tűnhetett föl.

Megváltoztak azonban a viszonyok, midőn a hitújítás gyors elterjedése a katholikus egyházat alapjaiban kezdé fenyegetni; midőn a protestáns lelkészek teljesen függetleníték magokat a püspöki hatalomtól, espereseik megerősítését nem kérték többé a püspököktől; midőn a hitújítás tanai a főpapok székhelyébe — mint Telegdy püspök keservesen panaszolja — behatoltak; midőn a Lónyayak, a Homonnayak és mások nagyobb mérvű túlkapásai ellen királyi parancs és katonai karhatalom is alig volt képes a főpapokat védeni, midőn egy-egy protestáns lakosságú város a mise szolgáltatását nem tűrte meg túlbuzgóságában falai közt, a mint például a királynak brachiumot kellett Tokaj városa ellen kirendelni, hogy cserneki Bornemissza Lőkös Miklós özvegyének nemesi curiájában udvari káplánja katholikus isteni tiszteletét ne akadályozza.***)

---

*) «. . . la quale (tudniillik religione) non bisogna aspettare che venga infusa per miracolo negli huomini, ma bisogna insegnarla et aiutarla» . . . 1605, február. (A Borghese herczegi család római levéltárában.)

**) I. h. 43. lap.

***) E királyi parancsok Belgiojosohoz, Lónyay János és Homonnay Bálint ellen 1603, szeptember 7., aztán Belgiojosohoz és Rueberhez Tokaj városa ellen 1603, szeptember 23. (Udv. kam. levéltár; az utóbbiak *Minutae Pragenses* czímű gyűjteményben.)

Mint a hogy most mi magyarok ijedve tapasztaljuk, miként szorítja Erdélyben az oláhság mind szűkebb körre a magyarságot: úgy riadt föl a kormány s a katholikus főpapság is a XVI. és XVII. század fordulóján, mikor tudatára ébredt annak, hogy a hosszú vallásos béke alatt zajtalanúl elterjedt protestantismussal szemben immár közel van ahhoz, hogy a talajt lábai alól elveszítse. Itt cselekedni kellett. A mi van, azt megmenteni; a mi elveszett, azt a tért, ha lehet, visszahódítani. Az impulsust a cselekvésre, a ki megadta, az alvókat a ki álmukból fölköltötte, a harczolni vágyóknak kezébe a ki kardot nyomott, egy fiatal, alig fölserdült fejedelem, a későbbi császár s király, II. Ferdinánd volt. Ez a hitbuzgó, meggyőződéssel és rajongással tele uralkodó, kit, ha a középkorban él, a katholikus egyház régen legelőbbkelő szentjei közt tisztel vala.

Alig vette kezébe a 18 esztendős Ferdinánd Stájerország kormányát, alig tért vissza Olaszországból a pápa látogatásából, a «sanctorum apostolorum liminum visitatió»-ból, midőn 1598 őszén kiadta híres három rendeletét, melyekkel a stájer városok protestáns papjait és tanítóit az országból távozásra kényszeríté. E rendszabályt 1599-ben és 1600-ban ama bizottság fölállítása és körútra indítása követte, melynek föladata volt Stájerország, Karinthia és Krajna egyházaiból a protestáns tanokat szép szerével vagy erőszakkal kiírtani.

A merész példa ragadós volt és követésre is talált az ifjú fejedelem unokabátyja, a Prágában remetéskedő Rudolf kormányánál. Azok közűl a Stájerországból kiüldözött protestáns lelkészek közűl egy-kettőt Thurzó György, a dunáninneni főkapitány, részben saját birtokain helyezett el, részben a parancsnoksága alatt álló Érsekújvárban, a németnyelvű protestáns helyőrség között engedett megtelepűlni. Prágából kemény paranccsal fordúltak a protestáns főúrhoz s szigorú feddéssel követelték tőle ismételt ízben is e lelkészek elűzését, «a kik szent vallásunkat — mondja a királyi parancs — mosdatlan szájjal szidalmazzák».*) — Majd fölmerűlt az a gondolat, hogy a királyi hivatalok, a tisztségek betöltésénél ezután csak katho-

*) Királyi parancsok Thurzóhoz 1603, szeptember 14., október 8. Bécsi udv. kam. levéltár. (.. in sanctam religionem nostram catholicam perverso more suo plenis buttis illotisque faucibus impune invehantur...)

likusokat kell alkalmazni s midőn a hűtlenség miatt pörbe vont Joó Jánostól elveszik a királyi személynöki pecsétet, az új personalis keresésénél az a főkellék, hogy «jó katholikus» legyen. — Végre nyíltan kitűzi a kormány az ellenreformatio zászlaját azon királyi parancsokban, melyekben Pethe Márton kalocsai érseket, Szuhay egri püspököt és Migazzi váradi püspököt meg a sellyei jezsuitákat fölszólítja, hogy magyar és német nyelven értő, buzgó és tanúlt katholikus papokat küldjenek az erdélyi császári biztosok mellé, mert a király el van tökélve a hatalma alá került Erdélyben a katholikus vallást régi fényébe visszaállítani s «az istentelen eretnekségeket kiírtani.»*)

A kormány ez intézkedései programmot tartalmaztak. Erdély után Magyarország következik vala, a hol a vaskezű Szuhay, a nagyúri merészségű Forgács s a hitbuzgó Zalatnoky nemcsak készséggel vártak a harcz megkezdésére, de tüzelték is arra a királyt.

Forgácsnak kedvező helyzetet teremtett az a körülmény, hogy talán az ő egyházmegyéjében volt mégis a legtöbb katholikus s különösen az, hogy előkelő származásánál, nagyúri rokonságánál és összeköttetéseinél fogva ő léphetett föl a legkíméletlenebbűl a protestáns nemesség ellen; neki lehetett a legkevesebb tekintettel lennie a protestáns főnemességre. Miként kezdte s miként folytatta működését, megírták mások.**)

Zalatnoky Györgynek, a bujdosó pécsi püspöknek a XVII. század e Roskoványijának — a kiről közelebbről keveset tudunk s a kit e sorok is segítsenek kiemelni a méltatlan feledés homályából — erőt és kedvet a küzdelemhez jelleme absolut tisztasága, feddhetetlen askéta élete s az a rajongó idealismus kölcsönzött, melylyel az egyetemes, katholikus egyház hivatása iránt úgy el volt töltve, mint kevés főpap előtte és utána. Az az egyháznagy, a ki az ifjú gróf Erdődy szerémi püspökjelöltségét az udvarral szemben azzal utasítja vissza, hogy tanúlja meg előbb az ifjú gróf, mi a munka, mi a türelem, mi az alázatosság, mit tesz a világi csábok elleni harcz s ha majd megtanúlta

---

*) A királyi parancsok 1603, deczember 28. (Bécsi udv. kamarai levéltárban) «... Nihil prius aut magis habeamus in votis, quam ut redacta ad obedientiam ... ipsa Transsylvania ... impias exilla hæreses extirpare ... possimus.»

**) Ipolyi többször idézett műve.

ezeket az erényeket, a melyekre a püspöki szent hivatás szerint másokat fog oktatnia kelleni: majd akkor aspiráljon a püspökségre; ennek a főpapnak, a ki a nepotismus e virágkorában a kötelességtudáson ily szent rajongással csüng, mondom, ennek a főpapnak legalább a jog látszatát megadta mély hite s meggyőződése azt tanácsolnia 1603-ban a királynak, hogy akkor, mikor alig volt katholikus főúr az egész országban, a tridenti zsinat végzései szerint csak olyanokat nevezzen országos tisztségekre, a kik katholikus hitök felől ünnepélyes vallomást tőnek és hogy ezt a tridenti czikket tegye országos törvénynyé!*)

És Szuhay István! Mit mondjak a vasakarat s féktelen ambitio e férfiáról, a ki abban a körben, a hol működött, az első akart s csak az első tudott lenni, a ki, ha valamire ráadta fejét, a legmerevebb hajthatatlansággal haladt kitűzött czélja felé; a ki hát ha egyszer ostort vőn kezébe, hogy megkorbácsolja vele az istentagadó eretnekeket, nem is tette le az ostort addig, míg nyele kezébe nem szakadt.**) Se Zalatnokynak, se Szuhaynak nem állított még méltó emléket a katholikus egyház magyar irodalma! Szuhay tanácsára, Szuhay sugalmazására rendelte el a király 1603 őszén azt a vizsgálatot, melynek bevallott s részben valódi czélja a városok administratiójának s pénzügyi viszonyainak ellenőrzése volt, de a mely első sorban oda irányúlt, hogy a protestantismust e tömör fészkeiből kivesse. Már 1603 deczember havában tiltakozott ez ellen az inquisitio ellen a felsőmagyarországi szövetséges öt város, tudniillik Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kis-Szeben,***) a szepesi kamarához benyújtott kérvényével.

---

*) Zalatnoky egy votuma 1603, deczember 8. az országgyűlési propositiók ügyében. A *Mon. Com. Hung.* X. kötete VII. sz. a. fogja hozni ez érdekes votumot.

**) Szuhayról lásd bővebben *Illésházy István hűtlenségi pöre* czímű művemet.

***) Az erre vonatkozó íratok a bécsi udv. kam. levéltárában. Az «inquisitio» czélját a szepesi kamara 1604. márczius 17-diki jelentése árulja el (u. o. 1604, április 19 alatt); de tudósít bennünket erről Clementis Mihály, lőcsei jegyző, is, midőn 1604, február 6-dikán jelenti Pozsonyból, hogy itt az inquisitio a protestáns papok elűzésével vette kezdetét s hogy a város e miatt 16 tagból álló deputatiót külde Bécsbe Mátyás főherczeghez; de Szuhay annál jobban urgeálja az inquisitio kíméletlen folytatását. «Aber es wird Gott ihn (Szuhayt) wol zu stürzen. wissen» — kívánja neki Clementis nagy jámborúl (Lőcse levéltára.)

S ha e szándéknak Felső-Magyarországon híre ment; ha a Thurzóhoz intézett parancsokról boldog-boldogtalan beszélt; ha Forgács kíméletlen föllépése ország-világnak tudtára esett s ha végre, mert nem titkolták, neszét vették annak, a mit a király Erdélyben akar: csoda-e, kérdem, hogy 1603 végével vallási mozgalmakat észlelt az éjszakkeleti s keleti megyékben a szepesi kamara?

És hogy nem ok nélkül, nem hiába nyugtalankodtak e részek protestánsai: megmutatták mihamar a következmények, megmutatta különösen a kassai nagy templom ügye.

Mikor az egri püspök és káptalan székhelyét, Eger várát, a török elfoglalta, a hajléktalanná lett káptalannak az 1597 : 38. törvényczikk Kassa városának beleegyezésével Kassa városát jelölte ki ideiglenes székhelyűl. A katholikus vendégek a protestáns város kebelében szerény helyet foglaltak el. Minden templom, köztök a gyönyörű góth egyház, az új hit követőinek kezében vala s a káptalan tagjai kénytelenek voltak isteni tiszteletre egy kicsiny, szűk és jelentéktelen kápolnácskával megelégedni. Szuhayt, az egri püspököt — noha ő maga mint kamarai elnök Pozsonyban székelt — végtelen bántotta ez a körűlmény. Erősen sértette saját fölfogása szerinti jogérzetét az, hogy Istennek ama fölséges háza, melyet buzgó katholikus királyok és királynék a katholikus vallás fényére, dicsőségére emeltek, szentelt falai között a gyűlölt eretnek tanokat hangoztassa vissza. Megmozdította minden követ, hogy jó szerével visszaszerezze e templomot káptalanjának a város polgáraitól s midőn törekvéseit az óhajtott siker nem koronázta, 1603 derekán az utolsó menedékhez: a katholikus apostoli királyhoz fordúlt s könyörögve esdett néki, hogy ő adassa vissza királyi hatalomszavával a szép egyházat az elárvult egri káptalannak. És Rudolf a kérés teljesítését megígérte; egyedűl azt a föltételt kötötte ki, hogy addig, míg Kassára császári generalis lesz kinevezve — a ki a királyi parancsot szükség esetén brachiummal is végrehajthassa — Szuhay türelemmel várjon;*) — kevés hetek

*) «Laudamus quidem — írja Szuhaynak a király — et amamus pium Devotionis Tuae zelum . . . neque officio deesse nostro velimus, quin restitutionem dictæ ecclesiæ serio iniungamus. Cum vero nullus hoc tempore illis in partibus præfectus aut generalis capitaneus adsit, qui mandata nostra fideliter et cum auctoritate exequatur: exiguam Devotio Tua moram donec generalis eo capitaneus, quem

múlva pedig Mátyás főherczegtől a magyar tanács véleményét kívánta be arra nézve, hogy miután alapos okból lehet tartani ez erőszak következményeként beállható zavaroktól, vajon a kassai templom elvétele az 1604-diki országgyűlés előtt vagy csak utána történjék-e meg?*)

Mit tanácsolt a magyar tanács és Mátyás főherczeg: nem tudom. Bizonyos csak az, hogy Szuhay, mint mindig, keresztül vitte a maga akaratát; mert Rudolf 1603 november 8-diki parancsával az időközben Kassára császári generalis-kapitánynak kinevezett Belgiojosai Barbiano Jakabot megbízta, hogy a váradi és pécsi püspökök (Migazzi és Zalatnoky) társaságában a kassai bírót és tanácsot a székesegyház átadására szólítsa föl, s ha a fölszólításnak sikere nem lenne, a templomot katonai karhatalommal vegye el. «Élj a kezeid közt levő hatalommal illendőképen, helyezd be a káptalant fegyveres erővel a templom birtokába, ez által Istennek tetsző dolgot mívelvén.» A magyar kanczellária pedig a titkos tanács november 7-diki fölszólítására november 19-dikén állított ki hasontartalmú parancsot Kassa városához.**) Sőt, hogy a kassai tanács minél hamarabb engedelmeskedjék, a király megbízta a cancellárt, Forgács Ferencz nyitrai püspököt, a ki — mint a hozzá intézett királyi parancs mondja — ép ez időben magánügyekben Kassa táján tartózkodott, hogy a templom átvételénél képviselje az egri püspök Szuhay személyét, mint a kit kamarai hivatalos ügyek épen ekkor nem engedtek volt Pozsonyból távozni.***) Így került csak véletlenül Forgács Ferencz Kassára, a hol Belgiojoso 1604 január 7-dikén késő estve, miután a piaczra vontatott ágyúkkal a városházánál ez ügy felől reggel óta tanácskozó s az erő-

---

iam designavimus, advenerit, patienter feret.» ... Ered. 1603. július 9. Prága. (Bécsi udv. kam. levéltár.)

*) Rudolf írja Mátyásnak 1603 szeptember 19. ... A pio et iusto nihil alienum dictus episcopus (Szuhay) Agriensis petit et nos quam maxime cuperemus ut religioni catholicæ eiusque incrementis in illis partibus regni nostri Hungariæ superioribus ... optime esset prospectum; ... tamen veremur in hisce belli notibus ne huiuscemodi improvisæ mutationes aliquas turbas forte moveant, quæ non facile portea sedari queant ... (Ered. bécsi udv. kam. levéltár.)

**) A parancsok és a titkos tanács fölszólítása a bécsi udv. kam. levéltárban.

***) A királyi parancs a magyar cancellárhoz 1603 deczember 26. U. o.

szakos generálissal alkudozni akaró városatyákra jól ráijesztett, a megrémült bírótól és senatoroktól átvette a kassai nagy templom kulcsait. A templomot magát másnap szentelték föl, mely alkalommal a szent misét ugyancsak Szuhay helyett Forgács mondotta.

És ettől a naptól fogva üldözöttek, bujdosók lőnek a protestáns tanítók és lelkészek abban a városban, a mely addig a hitújítás legerősb vára volt. Mert a hitbuzgó Belgiojoso — Szuhay, Zalatnoky és az Erdély történeteiből jól ismert Carillo Alfons jezsuita provincialis tanácsán indúlva — minden templomot elvett a protestánsoktól, az isteni tiszteletet nekiek még magánházakban sem engedé meg, eltiltá papjaiknak a keresztelést, esketést és a temetést s reversalist csikart ki tőlök, hogy hat hét alatt a városból pusztúlni fognak.*)

Egyidejűleg e tényekkel, részben Szuhaynak, részben magának Belgiojosonak ösztönzésére királyi parancs ment Pethe Márton kalocsai érsekhez és királyi helytartóhoz, mint a szepesi prépostság adományosához, hogy e prépostság területéről az evangelikus lelkészeket elűzze s a templomokat a katholikus vallás czéljaira lefoglalja.**)

A felsőmagyarországi szövetséges öt város: Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kis-Szeben haladéktalanúl követeket küldött Prágába a királyhoz, a kormányt e rendszabályok visszavételére bírandó. Hosszú, alázatos folyamodásukban hivatkoztak arra, hogy a lelkiismereti szabadság ilyetén elnyomása okvetetlen a városok anyagi pusztulását vonja maga után, a mi aztán a fölségnek, az országnak is csak kárára válhatik. Hivatkoztak arra, hogy Ferdinánd és Miksa királyok minden nehézség nélkül megengedték nekik a (a magyar protestáns egyház történetéből jól ismert) confessio pentapolitana alapján a szabad vallásgyakorlatot — s épen ezért az öt város most is jónak látta ezt a confessiót («Confessio christianæ doctrinæ fideique quinque coniunctarum civitatum Cassoviæ, Leutschoviæ, Bartphæ, Eperies et Cibinii») Rudolf elé benyújtani. A mi pedig a kassai

*) Belgiojosonak a kassai nagy templom elvételéről s vele kapcsolatban álló eseményekről szóló rendkívül érdekes eredeti jelentéseit a jeles történetbuvár Fiedler József udvari tanácsos a maga nagybecsű Bocskayana collectiója számára mind lemásoltatta.

**) 1604 január 3. (Lőcse város levéltára.)

nagy templomot illeti, hivatkoztak arra, hogy a város a templomnak eleitől kezdve békés birtokában volt, patronatusi jogát soha senki nem vonta kétségbe s hogy háromszori tűz után mint saját tulajdonát háromszor építtette föl a nagy székesegyházat a rajta csüggő város. A kassaiak különösen az 1597. évi 38. törvényczikk záradékára hivatkoztak. E czikk — mint említém — a város beleegyezésével a bujdosó egri káptalannak Kassát jelöli ki ideiglenes székhelyül s mivel a káptalan tagjai a városban csak vendégek, csak zsellérek, záradékában világosan mondja, hogy: salvis libertatibus ipsius civitatis permanentibus, a mi ebben a kapcsolatban a város mindennemű, tehát vallásszabadságát s a nagy templom birtokát is biztosítja a káptalan Kassán való tartózkodása esetére is, a mi ellen hét esztendőn keresztül nem is történt semmi merénylet.

Mit ért azonban mindez a buzgó Zalatnoky, Belgiojoso és különösen Szuhay ellen-argumentumaival szemben? — «Nunc paulo majora canamus» — mondá a vas fejű Szuhay, a ki el volt tökélve egész diœcesise alapos megtisztítására, clerusa teljes reformálására,*) sőt a nála megszokott következetességgel a legvégsőig ment. Fejére ütött a szegnek, nem sokat tétovázott s a kálvinisták sárospataki főiskolájára vetette szemét. Ennek elvételét ajánlotta buzgósága teljes hevével a király helyett kormányzó Mátyás főherczegnek, azzal indokolván ajánlatát, hogy ezt az iskolát a sárospataki uradalom előbbi zálogbirtokosai — a kik, mondja, csak zálogbirtokosok s nem is tulajdonosok voltak — a hozzátartozó katholikus kolostorok és egyházak birtokainak jövedelmeiből alapították és hogy ezért helyébe a katholikus vallás tanait terjesztő katholikus főiskolát kell állítani.**)

Attól tartottak mind a mellett Zalatnoky, Belgiojoso és Szuhay, hogy az öt város polgárságának sikerülni fog azon hat

---

*) Beadványa ez értelemben Mátyás főherczeghez, 1604 február 13. előtt. Bécsi udv. kam. levéltár.

**) «Nec sane prætereundum est — mondja most említett beadványában — divinitus data occasio suis Maiestatibus, illud etiam calvinisticum seminarium Patakiense, ex proventibis monasteriorum et aliorum ecclesiarum contra divinum numen et authoritatem cæs. Maiestatis per priores possesores dicte civitatis Patakiensis solummodo inscriptitios et pignoratitios seu feudatarios erectum; cuius loco facile celebre aliquod collegium fundari possit in medio quasi et umbilico totius superioris Hungariæ loco et amoeno et oportuno» . . .

heti idő alatt, melyre Belgiojoso a méltányosság látszata végett a kassai protestáns papok és tanítók elkergetését elhalasztá, az udvarnál valami kedvező határozatot eszközölni ki. El voltak azért tökélve, ennek az eshetőségnek is útját állani. Belgiojoso a királynak, Szuhay pedig Mátyás főherczegnek azt tanácsolta, hogy a hat hét elteltéig az udvar egyáltalában semminemű választ se adjon a városi követeknek, hogy így a kitűzött határidő lefolyván, a prédikátorokat akadály nélkül ki lehessen űznie Belgiojosónak a városból, s hogy ekként a fölség szárnyai alatt megkezdett szent ügy erélyes befejezést nyerhessen.*)

Ezt a tanácsot pedig Prágában megfogadták és így nem csoda, ha a városi követek kérése semmit nem használt, ha még kihallgatást sem nyerhettek az elzárkózott uralkodótól; noha még sok hónapokon át maradtak Prágában s kéréssel és ígéretekkel, pénzzel**) és ajándékokkal igyekeztek a megvesztegethető tanácsosoktól kedvező végzést vagy legalább audientiát kieszközölni, s noha itt-ott egyik-másik német tanácsos, sőt a magyar cancellária nagy befolyású titkára is jó eredménynyel biztatta őket. Azon titkos jóakaróknak volt igaza, a kik mind a bécsi, mind a prágai udvarnál arra figyelmezteték a városok küldötteit, hogy hiába minden költségök, minden fáradságuk: bajaikon csak és csupán a magyar országgyűlés, a magyar rendek összetartása, egyetértő eljárása segíthet.***)

---

*) «Pro desiderio igitur dicti domini capitanei — mondja Szuhay — et necessitate quoque id ipsum requirante istis nunciis Cassoviensibus nullum plane tamdiu dandum est responsum, sed solummodo res proroganda tamdiu donec constitutus terminus elabatur et prædicatores iuxta obligamina sua et sub poena capitis per se ipsos sibi inflicta eiiciantur aut sponte exeant. Postmodum quoque nihil concedendum est, sed res cœpta et autoritate Suarum Majestatum sancte inchoata fortiter et strenue prosequenda atque manutenenda» . . .

**) A titkos tanács legbefolyásosabb tagja, Coraduzzi, németbirodalmi vice cancellár, a kassai bírótól 400 aranyat kapott ajándékba. A prágai nuntius jelentése 1605 február 7. (Róma, Borghese herczegek levéltára.)

***) Clementis Mihály lőcsei jegyző és küldött jelenti 1604 márczius 6-dikáról: «Est ist im Augenschein, dass uns Ihrer Majestät geheime Räthe mit allem Fleiss und studio aufziehen» . . . Csak a magyar országgyűlés segíthet s ha ez se tudna semmit elérni, «so würde es geschehen sein nicht allein um die armen Städte, sondern auch um das ganze Land». (Lőcse város levéltára, a hol különösen Clementis tollából több érdekes jelentés van ez ügyben Prágából.)

Tehát a magyar országgyűléshez, a megyei, nemesi rendek országos egyeteméhez fordúljanak a városok segélyért, támogatásért? — Igen nagyon keserű pilula volt ez a jó tanács épen most, mikor egy pénzügyi kérdés miatt városok és nemes urak ellenséges lábon álltak egymással, sőt, a mi több, a városi sorompók előtt naponként tényleg folyt az ökölharcz a két elem között. Okvetetlen szükség egy pillantást vetnünk arra az okra, mely a városi és nemesi elem között e válságos pillanatban ezt az ellenséges viszonyt szülte.

Ez az ok az árúmegállításnak vagy mint Kassa 1601. évi országgyűlési követe, Herczeg István uram egykorú magyar jelentésében jó magyar műszóval mondja: «letétel-helyeknek» (loca depositionum) joga volt. E jog, tulajdonkép szabadalom lényege, tudjuk, abból állott, hogy az ország bizonyos területén, a melynek középpontját az illető privilegiummal bíró város képezé — bármi árúval átvonúlni, ezen a területen át a külföldre bármi árút kivinni s a külföldről e területen vagy vidéken át bármi árút behozni csak úgy volt szabad, ha az idegen kereskedő a transito vagy behozott árút az illető város polgárának adja el s a kiviendő árút az illető város polgárától veszi meg. Az efféle szabadalmak czélja, tudjuk, a kereskedelem irányítása, bizonyos vidékek kereskedelmi forgalmának egy helyen való összpontosítása s a városi elem erősbítése volt.

Nálunk Magyarországon a Lengyelországgal folyt kereskedésben a már többször nevezett felsőmagyarországi öt város bírt az árúmegállítás jogával, mely szabadalmat azonban a XVI. század végén a lengyel kereskedők nem akartak respectálni, hanem mindennemű árút s különösen hordós bort, ott, a hol találtak, összevásárolván, az öt város kikerülésével szép egyenest vittek ki Lengyelországba. Az öt város polgársága e mind inkább elharapózó visszaélések, érdekeinek ez érzékeny sértése ellen az 1599-diki országgyűlésen panaszt emelt*) s a rendek többsége igazat adván a városoknak, meghozta az 1599: 33. törvényczikket, mely elrendeli, hogy a lengyel kereskedők kötelesek a letét-helyekhez alkalmazkodni.

Ezt a törvényczikket azonban a keleti Felső-Magyarország nemessége, melynek borait lengyel kereskedők nagy mennyiségben vásárolták össze, másképen magyarázta, mint a vá-

*) *Monumenta Comitialia* Regni Hungariæ IX. k. 202. lap.

rosok. Elismerte a nemes ember, hogy árúit, a hordós borokat, a letét-helyek joga szerint a városokba kell behoznia eladás végett, de úgy okoskodott, hogy aztán benn a városban annak adja el, a kinek akarja. Eladta pedig egyenest a lengyel kereskedőnek, a ki neki valamivel jobb árat adott érte, mint a városi polgár adott volna s a ki mégis jobb vásárt csinált a nemesi eladóval, mint csinált volna a városi polgárral; mert hiszen a polgár a közvetítő kereskedelemből sok hasznot húzott, a mely haszon akkor, mikor a lengyel kereskedő egyenest a nemesi termelőtől vette meg a borokat, vevő és eladó közt oszlott meg. Természetes hát, ha lépten-nyomon torzsalkodások fordúltak elő a városi polgárok s a bort áruló nemesek közt s mind a két részről sűrűn mentek a panaszok a magyar és az udvari kamarákhoz. Nem érdektelen, hogy a kamarák a szabad-kereskedés mellett nyilatkoztak, mert abból a fiscusnak több hasznát remélték és így a nemesek törvénymagyarázatát pártolták, a királyi városok szabadalma, a szabadalom nyilvánvaló lényege ellen.*) Ha magok a kamarák így okoskodtak, nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy az éjszakkeleti megyéknek az 1603-dik évi országgyűlésen sikerült a rendeket az említett törvénymagyarázat helyessége felől meggyőzni s kivinni azt, hogy a királyi propositiókra adott válaszba egy ide vonatkozó pont lőn beszúrva, a mely szerint «a letét-helyek observáltassanak» ugyan, de ezekbe «mindenki szabadon vihesse be eladás végett árúit s ott azokat szabad legyen a lehető legelőnyösebben eladnia».**)

Ha e pontot a király személyét képviselő főherczeg elfogadja s így végzéssé válik: világos, hogy vége van a városi polgárok kereskedelmének. A közös veszély tudata szoros összetartásra serkenté valamennyi város követeit, hogy a legközelebbi ülésen közösen tiltakozzanak e törvénymagyarázat, szabadalmaik e confiscatiója ellen. Egyidejűleg a főherczeghez is kérvényt nyújtottak be s bőven fejtegették benne privilegiumaikat s a romlást, melyet e fontos szabadalom törvénytelen elvételével a városi polgárság ki nem kerülhet. Okaik úgy a főherczegnél,

---

*) A pozsonyi kamara egy jelentése 1603 január 24-ről s ezen az udv. kamara hátírata. Bécsi udv. kam. levéltár.

**) A rendek válasza a királyi propositiókra, 1603 márczius 20. Bécsi állami levéltár.

mint a pozsonyi és udvari kamaráknál győztek, de a rendeket nem bírták meglágyítani; a minek eredményeként a kormány és a rendek között egy hihetetlen fogalmazású törvényczikk jött compromissum következtében létre, egy monstrum, egy non-sens, melynek egyik fele a városok szabadalmait megerősíti s így arczul csapja a czikk másik felét, mely azt mondja ki, a mit a rendek óhajtottak, hogy tudniillik ki-ki szabadon viheti be a letét-helyekbe árúit és ott szabadon adhatja el.

Világos dolog, hogy ez az absurdum, ez a szörny-czikk a városokat meg nem nyugtathatta. Az országgyűlés berekesztésekor ünnepélyes óvást emeltek is ellene a nádori tiszt helytartója, Istvánffy előtt s fölírtak azonkívül Prágába a királyhoz. Lépésök nem is maradt siker nélkül: szentesítés alkalmával a király a végzések kérdéses czikkét egy olyan záradékkal látta el, mely annak hatályát teljesen megsemmisíté.*) — Mind a mellett még ezzel nem volt segítve a bajon, mert a czikkhez ragasztott záradék nem oldotta meg az ügyet, csak függőben hagyá. Nem volt sehol kimondva, hogy a nemesek törvénymagyarázata helytelen s a városok álláspontja helyes — s így egy olyan bizonytalan állapot jött létre, melyet mind a két fél saját hasznára magyarázott s mely alatt az ellentétes érdekek tusája a gyakorlatban vad gyűlöletté fajúlt el. A városi polgárok makacs ellentállást fejtének ki s szabadalom-leveleikre támaszkodva, városaik sorompóinál a boraikkal jövő nemeseket föltartóztatták. Verekedések, véres összeütközések napi renden voltak s míg a megyék egy tapodtat sem tágítottak törvénymagyarázásuk mellől: az udvari hatóságok és Mátyás főherczeg határozottan a városok pártjára állottak s a magyar cancellária titkárának tanácsa szerint előre tervbe vették, hogy ha netalán az 1604-diki országgyűlésen a rendek ismét törvényczikket hoznak a városok szabadalma ellen, azt a czikket is, mint az 1603-dikit, egy hozzá ragasztandó záradék által elodázzák vagyis mint a királyi titkár mondá: «tisztességes késedelmeskedéssel» fogják meghiusítani.**)

*) Azon okíratokat, melyek az itt elmondottakat igazolják, részben idézi tört. bevezetésem az 1603. évi országgyűléshez, részben olvashatja az érdeklődő az országgyűlési okíratok közt a *Mon. Com. Hung.* most megjelenendő X. kötetében.

**) Mátyás főherczeg jelentése 1604 január 28. és a magyar can-

... Ahhoz az országgyűléshez folyamodjék hát vallási szorongattatási között az öt város, a melynek legfőbb, mérvadó elemei a megyei nemességet képviselik? Ahhoz a nemességhez, a mely ellen a letét-helyek joga miatt most folytatja épen a legelkeseredettebb harczot? És folyamodjék a király, a kormány, a városok e protectora ellen a megyékhez, a városok ez ellenségeihez?

S még egy másik körülmény is visszariasztotta az öt város polgárságát attól, hogy az országgyűlésben keressen épen vallási ügy miatt támaszt. A nagyobbrészt lutheránus városi polgárság a maga ágostai hitvallása absolut fönségének és tisztaságának tudatában a nagyrészt kálvinista rendeket, mint rajongókat legalább is sajnálta, ha meg nem vetette. S mikor a vallási szorongattatás e nehéz napjaiban még Kassa is, melynek pedig magyar ajkú polgársága Kálvin követői közé tartozott, lelki vigasztalásért Leyser Polykarphoz, a drezdai udvar híres kálvinista-írtó papjához fordúlt; mikor az öt város a királyhoz beadott s föntebb már említett folyamodványában a confessio pentapolitanára támaszkodva ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy nekik a «sacramentariusokhoz», «arianusokhoz», a «cálvinistákhoz», e hitben tévelygő szerencsétlenekhez semmi közük nincs: akkor fordúljanak épen ez elkárhoztatott követőihez a hitújításnak támogatásért?

Bizony nagy lelki harczot állottak ki az egy Kassa kivételével, a hol lutheránusok és kálvinisták jó egyetértésben éltek egymás mellett, mindegyik városban a jámbor polgárok, az érdemes városatyák. De végre is fejet hajtának a kényszerítő szükség parancsa előtt s nagy vontatva bár és csak apródonként, azonban mégis oda utasíták országgyűlésre menő vagy már Pozsonyban levő követeiket, hogy a megyék jóakaratát a vallás ügyében, segélyöket és támogatásukat a kassai templom s az ellenreformatio dolgában kérjék ki.

És a városi követek ezt meg is cselekedték, még az országgyűlés megnyitása előtt.

Nevezetes forduló pont ez a reformatio történetében Magyarországon, mert e pillanattól fogva mind végig szorosan

---

cellária véleménye 1604 (márczius?). Mindkét íratot idézem az 1604. o. gy. bevezetésében s egészben is adom az Irományok közt XII. és XVI. sz. a.

tartott össze századok véres harczán és szenvedésein keresztül a protestánsok két felekezete. S nevezetes forduló pont ez még a nemzet életében is, mert az addig teljesen idegen városi polgár e pillanattól kezdve testvére és honfitársa lesz a magyarnak.

A megyei rendek támogatásukat megígérték*) s még a bányavárosok követei is ujjongtak ezen való örömükben. «In diesem Landtag — írja Beszterczebánya követe — wird man wunderlich Ding hören und ich hoffe, man wird es mit der Verfolgung wol bleiben lassen und nicht also fortschreiten, wie man's zu Kaschau angefangen.» A kérdés csak az volt, hogy e támogatás mily fokú legyen, ha majd az országgyűlés megnyitására kerül a dolog? A városok azt szerették volna, ha az ország a városok mellett kérelmez, hogy a rendek kérelme mintegy pendantja legyen a városok folyamodásának. S ha a megyei rendeket a vallás ügye mélyebben és közelebbről nem érdekli vala, bizonyosan megnyugodtak volna a támogatás e módjában. Igen, de a protestáns megyei s nemesi rendek magok is érdekelve voltak a kérdésben, mert a mi tegnap a királyi városokkal történt, az holnap a megyékkel ismétlődhetik. És épen ezért radicalis szerhez óhajtottak nyúlni.

Kimondották az értekezleteken, hogy egy csapással ketté vágják a csomót; a városokat nemcsak támogatni fogják, hanem a fölolvasandó királyi propositiók tárgyalásához mindaddig hozzá sem kezdenek, míg a király személyét képviselő főherczeg őket a teljes vallásszabadságról kellőképen nem biztosítja s ha a főherczeg ezt nem akarná megtenni, egyszerűen oda fogják hagyni az országgyűlést.**) A megyei rendek nem is cselekedhettek máskép, mert küldőiktől nyert utasításaikban világosan ki volt mondva, hogy a vallás ügye az országgyűlésen minden más ügy előtt tárgyalandó és biztosítandó. Természetes hát, mikor a városoknak támogatást ígértek, egyszersmind azt kíván-

---

*) Beszterczebánya, Kassa és Lőcse követeinek jelentései 1604 február és márczius haváról az illető városi levéltárakban.

**) A kassai követek márczius 4-dikéről írják: ... «die Spanschaften haben (a városoknak) vermeldt, dass sie ehe zu nichts greifen wollen, sie haben denn von Ihrer Majestät ein Bescheid wegen der Religion.» Ugyan e napról ugyanígy a bártfai követek: «Denn sie (a megyék) haben es des gestrigen Tages (márcz. 3.) beschlossen: so er (a főherczeg) es nicht thun wird: so wollen sich aufmachen und darvon ...» (Kassa, resp. Bártfa levéltára.)

ták tőlük, hogy ha szavazásra kerül a dolog, szavazataikkal a protestáns megyei rendek követeléséhez hozzájáruljanak s mindvégig velök tartsanak.

A kormány ellen való opponáláshoz nem szokott, mindig engedelmes városok követeinek egy része megíjedt e kívánságtól. Szavazni a király ellen! Névszerint! A personalis úr által fölszólítva! Még gondolatnak is borzasztó! És pedig annál borzasztóbb, mert a jó városok azt hitték, hogy csak a megyei követekre bízhatják magokat; a protestáns főurakban az egy Kassa kivételével — mely sokat fáradott a főurak megnyerésében is — a többi város nem igen bízott, sőt Bártfa követei például egyetlen egy főurat sem kértek föl a városok ügye támogatására.*) «Nem illik az mitőlünk — mondák Bártfa követei — hogy ő felsége ellen berzenkedjünk . . . és erőszakkal akarjuk tőle kicsikarni, a mit kérésünkre nem ád meg . . . Nehéz és veszedelmes dolog ez minekünk, városiaknak. Mert a megyék lármázhatnak, nem rója föl nekik senki; de mi reánk nagyon figyelnek. Nem daczolni a mi hívatásunk, hanem kérni, könyörögni, nehogy még nagyobb kárba, még nagyobb veszedelembe döntsük a városokat.»**)

---

*) A kassai és a bártfai követek jelentései márczius 15-dikéről.

**) «Ihr (a megyék) Rath ist gar gefährlich; denn sie haben uns zugesagt: sie wollen neben uns halten; aber wollen haben, dass wenn es per voces wird gehen, so sollen wir auch neben ihnen zugleich respondiren . . . Nie will es sich uns nicht gebühren, dass wir uns dergleichen wider Ihre Majestät auflehnen sollen; denn wie will sich das schicken: wir ersuchen Ihre Majestät mit vielfältigen Flehen und grossen Uncosten, hier aber sollen wir auch Ihre Durchlaucht (a főherczeget) mit einer Supplication ersuchen und was wir nicht können durch gracia erhalten, sollen oder wollen es mit Gewalt haben? Dünkt uns gar seltsam und wundersam.» Márczius 4. És márczius 15-dikről írják ugyancsak a bártfai követek: «Hätten wir . . . . gewusst, dass sie (a megyék) solches in ihren Instructionibus haben, so hätten wir uns mit ihnen nicht dürfen so weit einlassen. Denn sie wollen haben, wir sollen . . . mit ihnen zugleich unser Stimme gehen lassen. Dasselbig ist uns beschwerlich und sehr gefährlich; denn es wissen Eure Würden (a városi senatorok) was sie (a megyék) für Geschrei auch haben, wer gibt auf sie so Achtung, als man auf die Städte Acht gibt? Unser Vornehmen ist nicht trotzen, noch auf- und dahin fahren, sondern bitten und suppliciren . . . denn wir müssen bedenken, dass wir gemeine Stadt nicht in grössere Noth und Gefahr und Schaden brächten . . .» (Bártfa levéltára.)

Volt nagy tanácskozás a városok követei között. Bártfa tétováz ott, Lőcse egy pillanatig azt vélte, hogy talán jobb leszen a vallás ügyét az országgyűlésen inkább elő sem hozni — s a városi követek újabb utasításokért küldöttek haza. A tanács azonban se Bártfán, se Lőcsén nem volt oly kishitű, mint circumspectus követeik Pozsonyban s különösen Lőcse város atyáira mély benyomást tőnek a városi jegyzőnek, a város prágai küldöttei egyikének Prágából sűrűn menesztett jelentései. Clementis Mihály — ez a derék városi jegyző neve — attól, a mit Prágában néhány hét alatt átélt, megcsömörlött. Látta mint ránczigálják őket orruknál fogva a királyi udvarban a tanácsosok, az udvaronczok, mint biztatják, mint hitegetik, mint bolondítják. Hűségesen és bőven megírta mindezt küldőinek haza Lőcsére s Istenre kérte őket, ne engedjék országgyűlési követeiket a megyei rendektől akárki tanácsára is elszakadni. A ki az elszakadást akarja, csaló az — írá — és rosszakaró, mert a városoknak csak veszedelmökre válhatik. «Die Glock ist nun gegossen über alle Städt, ja über das ganze Land. Nekünk is itt (Prágában) előbb szépen fütyültek . . . de most ellenkezőjét tapasztaljuk annak. Azért ne engedjék az urak némely tányérnyaló édes mézbeszéde, síma, hízelgő szava által magokat behálózni; mert sok abban a csalárdság, a hamisság» és a városok későbben nagyon keservesen fogják megbánni, «ha ez alkalommal a megyei követek mellett késedelmeseknek, resteknek és gyáváknak bizonyúlnak.*)

A derék Clementis tanácsa hatott; a városatyák politikai érzéke a félelmen fölülkerekedett s miután különösen Kassa ösztönzésére a lőcsei követek hamar belátták tévedésöket, sikerült a remegő Bártfát is megnyugtatni. A városok egyértelemmel elhatározták, hogy a vallás dolgában szorosan a megyei rendekkel fognak tartani. És így találta a királyi előterjesztések fölolvasása után Mátyás főherczeg magát a lutheránusok és kálvinisták, a városok és megyék legelső uniójával, legelső szövetkezésével szemben.

Épen tavaszra fordúlt — márczius 21-dikén — az idő,

*) «Denn es werden die Städte neben dem Land jetzund in diesem Vorhaben säumlich, träg und feig erfunden werden, alsdann hernacher wird es viel zu spät sein . . .» Clementis jelentése 1604 márczius 8. Prágából. (Lőcse levéltára.)

midőn a városokkal történt megállapodás szerint a megyék s a városi követek a királyi előterjesztések fölolvasása után a ferencziek klastromában összejöttek s országúl elhatározták, hogy a propositiók tárgyalásába addig bele nem kezdenek, míg a főherczeg őket vallásuk békés gyakorlásáról nem biztosítja. Az ülés rövid volt s midőn másnap ismét összeült az országgyűlés, illetőleg azon elemek egyeteme, melyek az alsó táblát alkoták, az új királyi személynök, a katholikus Lippay János, azt kérdezte tőlök, hogy megmaradnak-e tegnapi határozatuk mellett s névszerinti szavazásra szólítá föl a rendeket. A szavazásnál a katholikus papság pártja elkülöníté magát a többiektől, a többséget képező protestáns rendek pedig nemcsak megmaradtak a tegnapi határozat mellett, hanem a szavazás után kimondották azt is, hogy ugyan ily értelemben folyamodást fognak benyújtani a főherczeghez.*)

Ez a folyamodás a következő napon elkészült s minekutána márczius 24-dikén a felsőmagyarországi öt város egy külön folyamodást is adott át a főherczegnek, ismét összejöttek a rendek s teljes ülésben átvették a kassaiaknak az országgyűléshez ügyök pártolása végett intézett folyamodását.**) Menynyire absorbeálta a vallásügy az összes rendeket, mennyire kizárólag vette igénybe minden figyelmöket s mennyire eltörpült e napokban előttük minden más kérdés: ezt a következő körülmény bizonyítja. Ugyanezen az ülésen nyújtatott be Illésházy István és Joó János kérvénye is az ország rendeihez, fölségsértési ügyök országúl való pártolása végett. Általánosan tudott dolog, mily óriási port vert föl az akkori idők e két «cause célèbre»-je s mily hatalmas hullámzásba hozta Pozsonytól a Királyhágóntúlig a kedélyeket. S íme mégis, midőn a két úr

---

*) «Da hat Herr Personalis des andern Tags (márczius 22-én) einen jeden insonderheit per voces befragt: wollen sie in ihrem Proposito fortfahren oder nicht? Da haben sich die Pfaffen und ihr Anhang abgesondert; der mehrer Theil aber hat sich zur augsburgischen (!) Confession lassen schreiben, wie denn sie neben den Städten heftig halten und bis auf dato das Ihrige gethan haben . . .» Bártfa követei jelentése márczius 26. (Bártfa levéltára.)

**) U. o. — A kassaiak folyamodását rövid kivonatban közli Zsilinszky id. m. 245. lapján a debreczeni főiskola levéltárában levő példány után, melynek másolatához én — fájdalom — hiába igyekeztem hozzájutni.

kérvényei benyújtatnak: azokat most a rendek nem fogadják el. Összezsugorodik a nemesi szabadságon, az élet- és vagyonbiztosságon ejtett eclatáns sérelem a lelkiismereti szabadság ügye mellett.

A kormány hívei mindent elkövettek, hogy a megyei követeket kiengeszteljék, határozatuktól eltántorítsák. Heves viták folytak ezen az este tartott ülésen, de a protestánsok nem tágítottak. Megválasztották a küldöttséget, melynek föladata volt a rendek immár elkészült országos kérvényét a vallás- és lelkiismereti szabadság kérdésében a főurakkal közölni s Mátyás főherczegnek élőszóval is tolmácsolva átnyújtani.*)

És csakugyan át is nyújtották ezt a folyamodást — az elsőt e nemben — a protestáns rendek márczius 25-dikén, egyidejűleg azzal a sérelmi fölirattal, melyben a katonaság kihágásai fékezését követelték. Az országot ért számtalan csapás között — mondják a folyamodók — leginkább az keseríti el őket és az sebzi legmélyebben lelkiismeretöket, hogy «némelyek tanácsából» abban a vallásban, melynek szabad gyakorlatát a fölség atyja és nagyatyja s még eddigelé maga a fölség is soha nem gátolá, most háborgatást kénytelenek szenvedni. Templomaikat elfoglalják, papjaikat elűzik s helyökbe olyanokat tukmálnak reájok, a kik lelkiismeretöket terhelik. Miután mindez csak gyűlölséget, benső viszályt szűl épen akkor, mikor a török ellen a legnagyobb egyetértésre van szükség: mint a rendek túlnyomó nagy többsége alázatosan kérik a főherczeget, hogy járjon érettök a királynál közbe s a királytól nyert teljhatalmánál fogva egyúttal biztosítsa őket a jövőre vallásuk szabad gyakorlata felől. Alá volt pedig írva a folyamodás a következőkép: «Ordinum et Statuum regni Hungariæ pars potior».**)

---

*) A lőcsei követek írják márczius 24-dikéről: «Heunt umb 6 Uhr ist die Landschaft sambt den Städten alsbalt zusammenkommen ins Kloster. Es sind Supplicationen fürkommen wegen Joó Janusch und Eliasházi, ist aber vom Land keine angenommen worden; allein die Religionssachen sammt der Kaschauer Supplication. Ist ein gross Geschrei gewest, denn viel Widerpart is; allein sie durchaus zu den Artikeln nicht schreiten wollen, sie sind derwegen der Religion etwa versichert. Haben auch alsbald einen Ausschuss gemacht, für die Barones und Ihre Durchleuchtigkeit dasselbe mündlich fürzubringen...»

**) Ered. a bécsi áll. levéltárban. Hozni fogja in extenso a *Magyar Országgy. Eml.* X. kötete. (Irományok XIX. sz. a.)

Szerényebb, alázatosabb hangon, minden zavaró indulatkitörés gondosabb elkerülésével nem írhattak volna a rendek még akkor se, ha a kérvény benyújtását nem heves, szenvedélyes viták, hanem síma discussiók előzik meg. Mind a mellett a főherczeg nem-tetszése, sőt haragja világos, épen nem titkolt jeleivel fogadta azt a rendi küldöttségtől.*) A főherczeg ideges volt s ez nem is csoda, hiszen Pozsonyba érkezése előtt Bécsben az alsóausztriai tartománygyűlésen kellett hosszú és elkeseredett harczot vívnia az ottani protestáns rendekkel, kik épen úgy, mint most a magyar rendek, vallási sérelmek miatt mitsem akartak tudni a fejedelmi előterjesztések és kívánságok megszavazásáról.**) Hogy azonban az eddig elvesztegetett időt lehetőleg pótolja: mind a sérelmi fölíratra, mind a protestánsok folyamodására lehető gyorsan igyekezett határozni — s márczius 26-án, tehát a következő napon, meg is felelt mind a két íratra.

A protestánsok kérvényére adott főherczegi válasz minden egyébre alkalmas lehetett, csak a kedélyek megnyugtatására nem. Arról, hogy ő maga, a főherczeg, mint a király személyének teljhatalommal ellátott képviselője biztosítja a rendeket vallásuk szabad gyakorlata felől, arról ugyan egy hang, egy betű sem volt a válaszban. Hogy az ügyet a király elé be fogja terjeszteni: azt, igaz, megígérte Mátyás: de ez az ígéret oly föltételhez volt kötve, mely az ügy elodázására meg arra látszott czélozni, hogy finom ironiájával zavarba hozza a folyamodókat. Azt kívánta tőlök a főherczeg, hogy sorolják elő, mely templomaikat vették el tőlök, hogy a folyamodás alá nevöket egyenként aláírják s mondják meg: miféle vallásúak? — Miféle vallásúak? Hiszen, ha azt mondják, hogy keresztyének: akkor katholikusok s nincs okuk a katholikus papok ellen panaszkodniok. A protestáns elnevezés még nem dívott abban az időben a mai értelmében Magyarországon. Azt írják, hogy: lutheránusok, kálvinisták? — de akkor embert állítanak Krisztus ellenébe s nyilvánvaló, hogy csak eretnekek, szakadárok.***)

---

*) «. . . Welche (die Supplication) Ihre Durchlaucht mit betrübtem zornigem Gemüth hat vernommen . . .» írják a bártfai követek márczius 26-dikáról.

**) Mátyás egy jelentése Rudolfhoz, 1604 márczius 13., a bécsi állami levéltárban. (*Hung. Comitialia.*)

***) A főherczeg válaszirata a bécsi állami levéltárban. Közlöm a *Mon. Com. Hung.* megjelenendő X. kötetében XXII. sz. a.

Ismétlem, ez a főherczegi válasz mindenre alkalmas lehetett, csak a kedélyek megnyugtatására nem. S bizonyára nem merte volna Mátyás a rendek daczolását e leíratával kihívni, ha nem bízott volna oly nagyon egy másik eszközben, mely csakugyan meg is tette hatását. Az országgyűlés másik sérelmi íratára ugyanis határozottan megígérte a rendeknek, hogy egyes fölhozott esetekben mindig szigorú vizsgálatot fog indíttatni a bűnösök ellen s az a meleg részvétről tanúskodó, igaz jóakaró hang, melylyel a főherczeg az ország szenvedéseiről és nyomoráról szóllott, ha talán nem győzte volna is meg az ország rendeit, bizonyosan hathatott reájok amaz útonálló rabló vallon ezredes és tiszttársai büntetése, kiket kihágásaik miatt a hadi törvényszék Nagy-Szombatban lefejeztetett; valamint a szóbeli értekezleteken a velök közlött adatok alapján kénytelenek voltak a rendek azt is elismerni, hogy a király legalább a legújabb időben tehetsége szerint igyekszik a fizetetlen zsoldosok kielégítése által a borzasztó kihágásoknak elejét venni.*) S midőn azért Mátyás melegen apostrophálta a rendeket s kérve kérte őket, hogy gondoljanak arra, mily későn kezdődött meg az országgyűlés, hogy a hadjárat megindítása a török ellen immár küszöbön áll, hogy álljanak el föltett szándékuktól s fogjanak bele a propositiók tárgyalásába:**) a rendekre a kérés mély behatással vala. A protestánsok még két napig daczoltak, a mi nagy idő e rövid két-három hetes országgyűlések életében s e két nap alatt a főurak, a császári és a kamarai tanácsosok, meg a királyi személynök nem mulaszták el a rendeket minden jóval biztatni s nem is siker nélkül. A békülékenység szelleme győzött; a protestánsok — becsületökre legyen mondva — végre is meghajoltak a hazafiság kívánalmai előtt s beleegyeztek a propositiók elővételébe. «A vett sebek daczára is ég bennünk a honfi-erény és a jó akarat — így indokolták elhatározásukat későbbi íratukban — s noha utasításainkban az áll, hogy a vallás ügyét minden más ügy előtt végezzük el: mind a mellett hozzáláttunk az előterjesztett propositiók tárgyalásához,

*) Clementis jelentése febr. 6. A velenczei követ tudósítása a király igyekezeteiről január 5. és márcz. 22. (*Dispacci di Germania.* Bécsi áll. levéltár.)

**) A főherczeg válaszát a politikai gravamenre szintén hozza az *Országgy. Eml.* X. kötete XXI. sz. L. még Zsilinszky id. m. 248.

nem ketelkedvén azon, hogy a vallás ügyében óhajtott s az ország érdekeire való tekintettel is hasznos és szükséges királyi határozatot fogunk nyerni ő fölségétől.»*)

Nem lehet föladatunk e sorokban az 1604-diki országgyűlés tárgyalásait figyelemmel kisérni — s ha föntebb a királyi előterjesztések egy pontjára bővebben reflectáltunk, azt tettük azért, mert ki kellett emelnünk, hogy a vallás ügye még ezt a fontos pontot — a honvédelem kérdésénél — is megakasztá. Most, hogy a protestánsok első uniója történetét előadtuk, az országgyűlés történetéből számunkra csak az van hátra, a mi még a protestáns rendekre vonatkozik. S a legnagyobb magasztalással kell rólok kiemelnünk, hogy a békülékenység szelleme a mint egyszer fölülkerekedett kedélyeikben, többé nem is hagyta el őket. Ügyesen és találóan, de békülékeny hangon s méltósággal feleltek Mátyás ironicus válaszára. Hivatkoztak engedékenységökre, szemben azon ellenkező utasításokkal, melyeket, mint föntebb mondották, küldőiktől nyertek s azt állíták — a mi igaz is — hogy a főherczeg kifogásai a dolog érdemére nem tartoznak. Nevöket egyenként aláirni szükségtelen, mert minden megye beleegyezett a folyamodásba. Vallásukat megnevezni nem pirúlnak, de erre sincs szükség; tudja az egész ország, hogy vallásuk Krisztus és az apostolok tanításával ugyanaz. És nem is keresnek, nem is kérnek ők más templomokat, mint azokat, a melyeknek a Habsburg-ház magyarországi uralmának kezdete óta békés birtokában valának.**)

A protestáns rendek méltósággal teli fölíratához méltó volt magoktartása is. Noha a főherczeg még mindig késett őket vallásuk szabad gyakorlatáról biztosítani, mind a mellett nemcsak nem vetének akadályt az országgyűlési tárgyalások menete elé, hanem a főherczeg kívánságához képest, tehetségök

*) Selmeczbánya követének april 8-diki jelentése szerint a megyei követeket azzal is biztatták, hogy «sie sollen derentwegen (a vallásügy) unbekümmert sein, denn Ihr Majestät nit sie, sondern die Städt würde visitieren und reformiren lassen». Ez nagyon találó, mert a király a városok földesurának tekinté magát. De hogy ez az érv a megyei rendeknél nem hatott, azt Selmecz követe is elismeri. (Selmecz levéltára.)

**) A protestánsok e második föliratát april 8-dikáról szintén hozni fogja az eredeti után a *Monumenta Com. Hung.* X. kötete (XXX. szám alatt). Mindkét föliratról szól Zsilinszky id. m. 247. s köv.

szerint előmozdították azt. Loyalis magoktartása azonban hiába való volt. Az országgyűlési végezések a király személyét teljhatalommal képviselő főherczeg és a türelmes rendek közös egyetértéséből elkészűltek, föl is olvasták őket s április 8-dikán be is zárta a főherczeg az országgyűlést: de az utolsó pillanatig váró protestánsok kérelmökre se tagadó, se helyeslő, sőt még olyan se-hideg-se-meleg választ se kaptak többé. Csak egy remedium volt számokra az ország törvényei s szokása szerint: az ünnepélyes óvás. A csalatkozott evangelikus rendek ehhez az eszközhöz nyúltak. Lélekemelő lehetett az a jelenet, midőn a protestáns követek április 8-dikán a nádori tiszt helytartója, a történetíró Istvánffy Miklós előtt valamennyien egytől-egyig megjelentek s óvást tettek, hogy mivel mind eddig nem kaptak megnyugtató s vallásuk szabad gyakorlatát biztosító végzést a főherczegtől, noha világos utasításaik ellenére csakis e föltétel alatt fogtak hozzá az országgyűlési tárgyalásokhoz és miután ezért abbeli félelmök, hogy a vallás dolgában a jövő országgyűlésig zavarok állhatnak be, nagyon is alaposnak mondható: ők e zavarok okai, okozói nem lesznek, de jogaikkal minden vallásháborgatás, minden templomfoglalás ellenében élni fognak.*)

Ez ünnepélyes óvás komor nyitánya volt annak a tragédiának, melyet Bocskay támadása név alatt ismer történetünk.

Utána a protestáns rendek eloszlottak: mi pedig tegyünk egy kis útat Prágába, mert még ott a főherczeg és a rendek közös országgyűlési végzésével valami történt.

* * *

Abból a körülményből, hogy Rudolf királyunk a magyar országgyűlésre személyesen el nem jött, hanem másokkal képviselteté királyi személyét, apródonként egy igen különös dolog fejlődött ki törvényhozásunk terén. Az tudniillik, hogy az országgyűlési végzéseket a király nem erősíté meg úgy, a hogy képviselője azokat eléje terjeszté, hanem — ha jónak látta — az udvari hatóságok ajánlatára egyben-másban módosított rajtok. Ez az eljárás az addig követett gyakorlatban,**) a magyar alkot-

*) Ezt az óvást Szilágyi Sándor in extenso közölte a *Tört. Tár* 1878-ik évi folyam 700. lapján.

**) Téved Ipolyi, mikor az 1563 : 34. törvényczikkre utal. Vesd össze *Magyar Országgy. Eml.* IV. 437—38. lapokat.

mány addig fejlődött szellemében nem bírta alapját s csak arra a hibás elméletre vezethető talán vissza, hogy mivel nem maga a király, hanem csupán megbizottja végzett a rendekkel, hát illik, hogy a megbízást adó a végzéseket superrevideálja. Pedig mennyire hibás, helyesebben mondva, mennyire absolut jogtalan ez az elmélet, azt azon megbízó levelek mutatják, a melyekkel Rudolf az ő királyi személye képviselőjének teljhatalmat ád a tárgyalásokra s végezésekre s ünnepélyesen ígéri az ekként létre jövő végzések megerősítését, szentesítését.*)

Ez alkotmánysértő modificatiók kapcsolatos sorozatát az 1597 : 27. törvényczikkhez ragasztott záradék nyitja meg. A czikk elrendeli, hogy a fiscus szünjék meg azon javak erőszakos (nem törvényes úton való) elfoglalásától, a melyekre háramlás czímén igényt tart. A király a czikket benhagyta, de megerőtleníté azzal a záradékkal, hogy meg fogja fontolni s magyar tanácsosai meghallgatása után tartalmáról határozni. Az 1598. évi törvényekkel már több, habár kisebb jelentőségű modificatio történt, a miért a rendek 1599-ben vehemens módon meg is támadták Mátyás főherczeget, a király teljhatalmú képviselőjét. Mind a mellett a király nem habozott jó alappal bírónak vélt jogát épen ez 1599-diki törvényeknél még nagyobb mértékben igénybe venni, mert négy igen fontos czikkét a végezéseknek (1599 : 31., 35., 39. és 43. törvényczikkek) afféle hozzájok ragasztott záradék által, hogy felőlök bővebb megfontolás után fog határozni, a szentesítéskor egyszerűen kifosztá érvényességökből. Az erre következő 1600-diki országgyűlés most még határozottabban lépett föl az abusus ellen. Eleintén azzal demonstráltak a rendek, hogy a főherczeget ignorálták s egyenest a Prágában ülő királylyal akartak érintkezni. A demonstratio után pedig határozottan kijelenték, hogy a főherczeggel, mint a király személyének képviselőjével alkotott végzések épen olyan érvényűek, mintha a királylyal alkották volna s azért

---

*) A rendes formula így szól: ... dantes Eius Dilectioni (az illető főherczegnek) plenam et omnimodam facultatem et potestatem cum universis statibus ... agendi tractandi, consultandi ac etiam definiendi et concludendi de omnibus iis, quæ ad publicum .. bonum .. pertinere videbuntur. Promittentes nos ea omnia, quæ hac ratione tractata et definita fuerint, rata, grata firmaque et accepta semper habituros ...

semminemű változtatást nem tehet rajtok a király. De ez nem gátolá meg a királyt abban, hogy az 1602-dik évi törvényeknél újra ne eszközöljön módosításokat — s noha ezért ismét az 1603. évi országgyűlés rendei, sőt maga a personalis is, Miksa Ernő főherczegnek kijelenték, hogy ha még egyszer ilyesmi történik, akkor ők a király teljhatalmú levelének többé nem fognak hinni, a király személye képviselőjét elismerni nem fogják, hanem magának a királynak kell velök alkudoznia, — s noha erre való tekintettel a főherczeg kérve kérte királyi bátyját a rendeknek ő vele hozott végzései változatlan megerősítésére: az eljárást az udvar az 1603. évi végezéseknél is ismételte, még pedig sokkal nagyobb mértékben, mint eddigelé. Addig leginkább az divatozott, hogy, mint a föntebbi példából is látható, a rendek egy-egy végzését az utána vetett záradékkal vetkőzteté ki érvényéből a király. Már az 1603-diki végzéseknél, az úgynevezett «zárirat»-nál más is történt, tudniillik egy csomó dolgot egyszerűen kihagytak belőlök s a végzések így amputálva, hihetetlen módon megkurtítva kerültek királyi szentesítés alá.*)

És jó, hogy még más is nem történt velök. Jó, hogy a király saját hatalmából nem toldott a végzések közé egy olyan pontot, melyről a rendek mitsem határoztak; jó, hogy nem gyártott önhatalmából törvényt. Mert a prágai udvari kamara, bizonyos tizedek fizetése dolgában, erre a tényre akarta rábírni a királyt; a mi, hogy elmaradt, csak annak köszönhető, hogy a magyar cancellária titkára kifejté, miszerint a végzésben már benlévő egyes czikkekhez valamit hozzá tenni, vagy belőlök valamit elcsípni, vagy a czikkeket «kijavítani» szokásban van; de olyasmit nem szabad a rendek végezéséhez toldani, a miről a rendek nem határoztak.**)

Így maradt el 1603-ról egy új törvényczikk önkényes be-

---

*) Tanúlságos e részben az eredeti végzés egybevetése a törvénykönyvvel. Lásd a *Magyar Országgy. Eml.* megjelenendő X. kötetében az 1603-ból való XXXIX. számú iratot s vesd össze a Tört. Bevezetést u. o.

**) «Und ich waiss nie — írja a magyar cancell. titkár a prágai udv. kamarához, 1603 apr. 7-dikén — dass man etwas geändert oder schriftlich einbracht hätte, was im Schluss (a rendek végzésében) nit einkommen. Aber Articulos corrigieret, darzue gethan (záradékot ért) oder gar ausgelassen, ist wol bräuchig . . .»

toldása, de csak azért, hogy 1604-ben essék meg ez az alkotmánysértés.

Mikor az április 8-dikán kelt 1604-diki végzéseket Mátyás főherczeg Prágába küldötte, s azok az imént ecsetelt abusus szerint a titkos tanács superrevisiója alá kerültek: ez a legfőbb udvari s kormányhatóság három kifogásolni való pontot talált bennök s fölszólítá a magyar cancellária titkárát e három pont érvényességének paralysálására. Himelreich Tibor a záradékkal való agyonütés (sit venia verbo!) modusához fordúlt s odaszúrta e három pont után (melyek minket nem érdekelnek s melyek a törvényben a 16., 17. és 18. törvényczikkeket képezik), hogy e pontokat «ő fölsége kegyelmesen meg fogja vizsgálni s rólok a körülményekhez képest, a mennyire lehet, kegyelmesen határozni».

Ez rendben levén, Himelreich a régi szokás szerint a rendek végzései egyes pontjainak czímet azaz föliratot adott, a a mi által az egyes pontokból (törvény-) czikkek lőnek; a végzések eleje elé oda ragasztá a szokásos bevezető formulát: «Nos Rudolphus» ... stb., az utolsó, XXI. czikk után pedig a szokásos szentesítő formulát, hogy: «Nos itaque» ... stb. s ez által a szentesítés alá kerülendő törvényczikkek megszerkesztésével készen levén, oda tette a datumot, május hó első napját, mint a mely napon a teljesen kész törvényczikkeket alá fogja írni a király. Már át akarta küldeni az ekként — mondom — teljesen kész tisztázatot a titkos tanácshoz, hogy a birodalmi vicecancellár azt szentesítés végett a király elé terjeszsze, midőn fölszólítást kapott a titkos tanácstól, hogy a prágai udvari kamara május elseji átirata szerint a legutolsó, XXI-dik czikk, melyben a rablásaiért s hatalmaskodásaiért az ország által proscribált Segnyey Miklós, katonai érdemeire való tekintettel a rendektől kegyelmet nyer, ki volna hagyandó, miután nem tudni, nem jár-e ez a megkegyelmeztetés a kincstárnak nagyobb kárával — tekintve Segnyey elkobzandó javait.*)

Minket itt most nem érdekel annak előadása, miféle argumentumokkal védelmezte a következő napon vagy napokon (május 2—3) a magyar királyi titkár a kérdéses törvényczikk benhagyását. Elég az hozzá, hogy a titkos tanács megnyugodott

---

*) A prágai udv. kamara jelentése a titkos tanácshoz. 1604 május 1-sején. Ered.

Himelreich érveiben s a Segnyeyt illető czikk (1604 : XXI.) változatlanúl megmaradt a törvénykönyvben. Most hát csak a király aláírása hiányzott még, midőn az utolsó perczben ismét egy új akadály merült föl.

Mátyás főherczegtől a király azokról, a mik a magyar országgyűlésen a vallás ügyében történtek, bő és kimerítő jelentést várt. Ez a jelentés május elsején még nem volt Prágában,*) de e nap után megérkezett.

Ebben a jelentésben Mátyás főherczeg azt az indítványt tette, hogy a király egy, a törvényczikkek közé igtatandó új czikkben tiltsa el a jövőre a vallás ügyének az országgyűléseken való előhozatalát és tárgyalását.

Mátyás főherczegnek ez a jelentése nincs meg; sehol sem tudtam ráakadni.**) Hogy azonban ez az indítvány benne volt, azt kétségtelen hitelű kútfőből, Himelreich egy alább közlendő iratából tudjuk.

Mi volt az, a mi a főherczeget, a ki addig nem állott valami jó katholikus hírében s a kiről plane 1608-ban a pápa prágai nuntiusa nem átalja azt jelenteni, hogy a kálvinista hitre tér át,***) ez egyoldalú felekezeti álláspontra helyezte? Mi volt az, a mi a főherczeget, a ki eddig és ezután még inkább politikai tapintatának és eszélyének oly sok bizonyságát adta, erre az impolitikus lépésre tántorítá?

Ha az alkotmányjogi kérdést — a mi a főherczeg szemében tisztán formai dolognak tűnhetett föl — nem tekintjük, azt hiszszük három körülmény alaposan megérteti velünk Mátyás indítványát.

Először is a kormánykörökben általános fölfogás szerint a vallás ügyét magánügynek tekintették. — Kiváló példá-

---

*) A prágai udv. kamara írja május 1-sején: «Die Handlung mit der Religion ist kein Kammersachen und weil dieselbe noch auf verrere Ihrer fürstl. Durchlaucht Gutachten beruht, werden Ihre Majestät sich alsdann, wann dasselbe hereinkombt, darüber gnädigst zu entschliessen wissen.»

**) Pedig régóta keresem a bécsi levéltárakban; okaim voltak a jelentés másolatát a florenczi és turini állami levéltárakban is keresni; de úgy itt, mint Rómában a vaticáni s a herczeg Borghese-család roppant becses levéltárában nem akadtam rá.

***) A nuntius jelentése 1608 február 11-dikéről. Rómában, a Borghese-levéltárban.

ját nyújtja e fölfogásnak a bécsi udvari kamara egy nyilatkozata, melylyel a szepesi kamarának azon (már ismertetett) deczemberi figyelmeztetésére reflectál, hogy óvintézkedéseket kellene az 1604-diki országgyűlésen előterjeszteni a Felső-Magyarországon észlelhető vallási mozgalmak ellen. Erre nincs szükség, mondja az udvari kamara, mert erről a dologról, mint teljesen magánügyről nem az országgyűlésen, hanem más úton kell intézkedni.*) — A protestánsok e szerint factiosus vakmerőek, a közügyek hátramozdítói valának akkor, mikor a vallás ügye, tehát magán ügy miatt a közügyek tárgyalását annyira megzavarák. Szükséges hát, hogy ilyesminek a király törvény-intézkedéssel a jövőre elejét vegye.

Másodszor, ugyancsak általános fölfogás volt a kormánykörökben — és e fölfogásnak a «cuius regio, ejus religio» érvényben volt elve szélesb alapot kölcsönözhetett — hogy bármi történik Kassával, ahhoz a megyei rendeknek semmi közük; mert Kassának, mint királyi városnak, földesura a király. A városokkal, mint földesúr, azt csinálhat a király, vallás dolgában, a mit akar, épen úgy, mint bármelyik más földesúr a maga falvaival, a maga jobbágyaival. Különösen hangsúlyozta a kormány e fölfogását a kassai templom elfoglalásakor a körülfekvő megyékkel szemben Belgiojoso, igyekezvén őket megnyugtatni, hogy velök s az ő jobbágyaikkal semmi szándéka nincs a királynak; a mit a király tesz, azt mint Kassa földesura cselekszi.**) És Ecsedi Báthory István, a protestánsok e fő oszlopa, ezt az elvet annyira sérthetetlennek tartá, hogy — Belgiojoso szerint — a tőle segélyt kérő kassaiaknak azt felelte volna, hogy nem elegyedik dolgukba, mert a fölségnek épen oly joga van Kassa városával vallás ügyében rendelkezni, mint neki — Báthory Istvánnak — meg a többi nemesnek a magok birtokaival.***) Ugyanennek a fölfogásnak adnak kifejezést a

---

*) A bécsi udv. kamara votuma 1603 deczember 26. (Udvari kamarai levéltár.)

**) ... Avvisai li comitati — írja Belgiojoso 1605-ben egy a királyhoz intézett önigazoló emlékiratában — che sebene V. Maestà havera introdutto in Cassovia la religion catholica, come in sua peculiar città, non era pérò per innovar ad essi comitati alcuna cosa nella religione ... (A Borghese herczegek római családi levéltárában.)

***) Belgiojosonak most említett emlékirata a királyhoz a Borghese-levéltárban: ... Bathori István ricercato da quei di Cassovia di

katholikus vallású magyar tanácsosok azon votumokban, melyről utóbb lesz szó. Szembe állítják ők is ezt a körülményt, hogy ő felsége magánosok birtokain még egy templomot sem foglalhatott el, azzal, hogy Kassán s a többi királyi városokban mint saját birtokán úgy cselekszik, a mint jónak látja, s ha a király e cselekvési szabadsága a királyi városokban korlátoltatnék, akkor ő fölsége állapota alábbvalóvá sülyedne bármely magános főúrénál vagy nemesénél, a ki a saját jószágaiban kénye-kedve szerint intézkedhetik.

Mivel pedig a földesurat a maga birtokán, a maga jogaiban és jogos cselekedeteiben háborgatni vagy meggátolni akarni törvény ellenes dolog: hát tenyéren fekvő a protestáns rendek föllépésének jogtalansága s természetes — így okoskodhatott Mátyás — ha a király ennek az eshetőségnek a jövőre elejét veszi s büntetéssel fenyegeti azt, a ki királyi földesúri jogait megnyirbálni mutatkoznék hajlandónak.

De harmadszor és főként a magyar királyi tanács katholikus tagjainak votuma és tanácsa hatott leginkább Mátyás főherczegre, indítványa megtételénél. Mikor ezt a votumot april 14-dikén kelt s a magyar országgyűlés végzéseit elemező végjelentése mellett (mely a vallásügygyel különben még nem foglalkozik) a királyhoz beküldé, egyelőre csak annyit jegyzett meg róla, hogy oly jó az, hogy javítni valót nem talál rajta.*) A katholikus királyi tanácsosoknak ez a véleményes jelentése april 6-dikán kelt s benne Mátyás főherczegnek azon kérdésben adnak tanácsot, hogy a protestáns rendek föntebb ismertetett második föliratára mit kellene felelnie; egyszersmind nézetöket mondják el az egész ügy felől.**) Könyörtelenül szétszedik a katholikus tanácsurak — a kik között azonban, tudtommal gróf Erdődy Tamáson és az újonnan áttért Forgács Zsigmondon kívül világi ember egy sem volt — e votumban a protestánsok mindkét föliratát. Tagadják, hogy joguk volna a protestánsoknak magokat «regni pars potior»-nak nevezni; mert

---

prender la loro protettione, rispose non volersi intramettere, soggiongendo che Vuostra Maestà potea dispor della città di Cassovia tanto liberalmente circa la religione, quanto egli e gli altri nobili di loro luoghi . . .

*) «Mainung, die ich auch nit zu verbessern waiss.»

**) 1604 april 6. Ered. a bécsi áll. levéltárban. Közölni fogja a *Mon. Com. R. Hung.* X. kötete egészen.

az ország feje, a király, katholikus s az országtest tagjai között is sokan vannak katholikusok: főurak és megyék, mint például a nyugatiak, Horvát-Szlavonország, és városok, mint Soprony (!), Pozsony (!), Nagy-Szombat, Szakolcza;*) és ezért tagadták, hogy a megyei utasítások mind úgy hangoznának, mint a protestánsok állítják. Aztán hívatkoztak arra (mint már említém), hogy királyi városokon kívül, tehát magánosok jószágain még eddigelé egy templomot sem foglaltatott ő felsége, noha «mint teljhatalmú uralkodó, nem szenvedne az erre szolgáló eszközökben hiányt».**) Ha templomokat elfoglalt, a katholikus vallásnak visszaadatott a király, azt csak saját birtokain, a királyi városokban cselekedte s mint a királyi városok földesura, szabadon cselekedhette és senki meg nem kötheti ő felsége kezeit, hogy ezt a jövőre is ne cselekedje; mert ha nem cselekedhetné, mondák (mint föntebb már idéztem) — alábbvalóvá sülyedne a király állapota, mint akár mely magános földesuré, a ki a maga birtokaiban kénye-kedve szerint rendelkezhetik. Az sem áll — mondották a katholikus tanácsosok — hogy ő felsége elődei a folyamodókat s azok elődjeit addig békében hagyták volna eretnekségökben élni s fölhozták itt II. Ulászló második decretumának híres negyedik czikkét, mely a többi közt az eretnekeket is a hűtlenség bélyegével sújtja s különösen hivatkoztak a Ferdinánd alatt részben a hitújítás ellen, részben a katholikus vallás védelme érdekében kelt 1548., 1550., 1552. és 1556-ik évi törvények illető czikkeire. Hangsúlyozták, hogy nem valószínű, hogy ő felsége, mint katholikus király, saját vallása, saját hite érdekei ellen a folyamodók eretnekségét megvédelmezze. Biztatták a főherczeget és általa a királyt, hogy ő is kövesse a régi magyar királyok dicső példáját, a kik a katholikus vallás érdekében véres harczokat sem haboztak folytatni s maradjon meg eltökélt szándoka mellett, mely a katholikus vallás terjesztésére irányúl. Aztán félni sem kell attól — így végezék a nevezetes emlékiratot — hogy a katholikus vallás ekképen való terjesztése az ország békéjét megza-

*) Semmi nem bizonyítja ékesebben szólón, mennyire el volt terjedve a protestantismus, mint épen a katholikus tanácsnak ez erőlködése a katholikusok keresésében.

**) «Non deessent media Suae Maiestati, uti absoluto principi . . .»

varja; «mert a nagyhatalmú Isten segíteni fogja fölségteket, a miért alattvalóik üdvösségéről oly szorgosan gondoskodnak» — s ha eleintén nehézségek merülnek is föl: utóbb szépen el fognak azok símúlni!

Volt-e olyan katholikus a főherczeg, hogy a katholikus tanácsosok e votuma vallási szempontból hatott kedélyére? A róla föntebb mondottak után nem lehet állítani. De igen is hatott reá e votumnál az, hogy a királyi jogokat illető fölfogásában határozott támaszra talál a magyar tanácsosoknál s ha még egy pillanatig kételkedett volna, ezt a kételyt Szuhay Istvánnak azon külön votuma bizonyára eloszlatá, a melyet az egri püspök a király határozott kívánságára*) a kassaiak (nem az országos protestáns rendek) folyamodására a királyi magyar tanács össz-votuma előtt nyújtott be Mátyás főherczegnek, két nappal a magyar tanácsnak most ismertetett (s az országos protestánsok kérelme ügyében beadott) votuma után. Szuhay e véleménye**) a magyar katholikus tanácsosok sokkal későbbi véleményes jelentésének alapja, a mely jelentés a kassaiak minden állítását tételről tételre czáfolván, a királyi jogokat még buzgóbban védelmezi. Hogy ne erősítette volna hát meg e két votum Mátyást azon fölfogásában, hogy a magyar protestáns rendeknek ép úgy nincs igazuk, mint nincs azon osztrák hitsorsosaiknak, kik lépten-nyomon csak alkalmatlanságot szereztek a köztök élő főherczegnek? s hogy ne szilárdította volna meg a főherczegben azt a meggyőződést, hogy az országgyűlésről a vallási vitákat a jövőre száműzni kell?

A mód, hogy ezt a király egy önhatalmúlag beszúrt törvényczikkben rendeli el, nem sok aggodalmat okozhatott Mátyásnak, midőn indítványát Prágába megírta, ha ugyan egyáltalán gondolkodott e módról. Ő már 1598-ban, 1599-ben és 1600-ban annak az elméletnek volt szívós védelmezője, hogy a király a végzéseket a szentesítés előtt kijavíthatja***) s ha né-

*) Mátyás írja a királynak, 1604 april 14-dikén, hogy «dieweilen aber Ew. Majestät vorher darüber (a kassaiak folyamodása felől) den Stephanum Szuhay ... zu vernehmen begehrt ...» stb.

**) Ez nincs meg, de megvan a belőle készült vélemény, melyet a katholikus tanácsosok nevében (Kassa folyamodására) Pethe, kalocsai érsek, május 16-án nyújtott be. Bécsi állami levéltárban.

***) Lásd a mondott évekbeli országgyűlések tárgyalásait a Tört. Bevezetésekben *Mon. Com. R. Hung.* IX. k.

hány év óta divatban volt a végzésekből a szentesítés alkalmával egyes czikkeket kihagyni, másokat bizonyos záradékok által érvénytelenné tenni: miért ne mehetne a király egy lépéssel tovább? miért ne igtathatna új czikket a rendek végzései közé? Nem hiszem, hogy akár a mindenható Khlesl püspök, akár a magyar ügyekben nagy befolyású Szuhay — ha tanácsukat kérte — aggályokat idéztek volna elő lelkében e miatt.

A királyi udvarnál Prágában Mátyás jelentésének megérkezése előtt más módon akarták a vallás ügyének az országgyűléseken való alkalmatlan tárgyalását a jövőre megakadályozni. És e szándéknál szintén nem a király katholikus érzelmei voltak mérvadók, mert legalább ebben az időben az idegbeteg fejedelmet azok, a kik közelebbről ismerték, mindennek, csak buzgó katholikusnak nem dícsérhették. «Elszomorít engem, azt látnom — írja egy jelentésében a pápai nuntius Prágából *) — hogy ez az uralkodó (Rudolf) abban a hitben él, hogy üdve attól függ, vajon jó viszonyban áll-e az eretnekekhez?» S Khlesl azt beszélte, hogy Rudolf feddőleg szólt Mátyásról, a miért az osztrákokból pápistákat akar csinálni, «holott a nem-pápisták is jóra való emberek». Sőt egyáltalán minden vallásos cselekménytől a legnagyobb fokban idegenkedett a beteg császár-király, a mely idegenkedést benne a bűvészet, a «necromantia» (garabonczásság) mesterségével való foglalkozás szülte.**) Nem katholikus szempontok vezethették hát a királyt a tervbe vett óvintézkedésnél, hanem részben a király földesúri, részben fölségjogainak hangsúlyozása s megakadályozása annak, hogy míg a király a magánosok jogkörébe bele nem nyúl (vallás dolgában), az evangelikusok hasonló jelenetek és föllépések által korlátokat kisértsenek meg fölállítani a királyi és földesúri hatalom jogos gyakorlása elé. A mód azonban, melylyel Prágában a magyar országos protestáns rendek föllépésének ismétlődését a jövőre megakadályozni akarták, egészen más volt, mint a Mátyás főherczeg indítványozta. Más mód és törvényes mód, hogy tudniillik a királyi

---

*) «Mi affiige il veder che questo principe vogli credere, che la sua salute sià il star bene con li heretici.» A nuntius jelentése 1605 február 7. (Róma, Borghese herczegek levéltára.)

**) A nuntius jelentése, 1605 január 31. (Róma, Borghese herczegek levéltára.)

cancellária az egyes megyékhez intézett királyi mandatumokban dorgáló parancsokban tiltsa el a rendeket az 1604-diki országgyűlés vallási mozgalmaihoz hasonló mozgalmak inscenirozásától. Ez volt a magyar királyi titkár, az öreg Himelreich Tibor indítványa és álláspontja.

Mikor Mátyás jelentése megérkezett Prágába, dr. Coraduzzi, németbirodalmi vicekancellár és a titkos tanács egyik befolyásos tagja, magához hívatta a magyar titkárt és közölte vele a főherczeg indítványát. Himelreich a magyar cancelláriának azon épen általa fejtegetett gyakorlatához híven, hogy törülni, módosítani és egyes záradékokkal ellátva, érvényteleníteni lehet a végzéseket, de olyant hozzájok adni, a miről a rendek nem határoztak, nem szabad —, nem javasolta a főherczeg indítványa elfogadását s megmaradt a saját maga indítványa mellett. — De Coraduzzi nem tágított. Ez a jó úr, a kiről azt tudjuk, hogy 1605-ben a vallásszabadságot proponálta a királynak,*) míg a pápai nuntius őt nem kényszeríté nézetváltoztatásra, most 1604-ben még nagy katholikus vala, s mindamellett, hogy a kassai bírótól kapott 400 aranyat szépen zsebre tevé, ugyancsak keményen meg tudta dorgálni a szegény magyarországi városok benne bízó küldöttjeit. «Bizony — mondá nekik — elég rosszúl tevék ő felsége is, atyja is, nagyatyja is, hogy megtűrték a városokban az eretnek vallást, de most itt az ideje e hit kiírtásának és sokkal jobb, ha ebben egy maroknyi nép el is vész, mintha a katholikus vallás tovább is a sötétben kénytelen czinczogni.»**) Hasonlóan s pedig még fesztelenebbűl beszélhetett a derék úr Himelreich előtt is, midőn az álláspontját védő titkárnak átadta a főherczeg jelentését s azt mondotta, azt tanácsolta neki: vigye azt a jelentést magával haza, olvassa el otthon, s aztán gondolja meg még egyszer a dolgot.

---

*) A pápai nuntius jelentései Prágából, 1605 január-február (Róma, Borghese-levéltár.)

**) Clementis jelentése Prágából, 1604 márczius 29. «. . . haben weder Ihre Majestät, noch Ihr Herr Vater Maximilianus, noch Ferdinandus . . . wol und recht daran gethan, dass sie die ketzerische Religion unter uns bis dato geduldet; es müsse nun solche einmal ausgerottet werden; ist viel besser, es verderben darbei eine Hand voll (verstehet hiermit die armen Städt), denn dass die römisch-catholische Kirche im Finsterm müsste mausen . . .» (Lőcse levéltára.)

És Himelreich Tibor, az öreg titkár, hóna alá vette a jelentést, haza ment vele, elolvasta s aztán még egyszer meggondolta a dolgot.

Ő teljes életében — pedig már harmincz éven túl szolgált — a királyi jogok heves védelmezője, a nemzet jogainak jó ismerője, néha (a hol nem járt kellemetlenséggel) ügyvéde, sokszor korlátolója s hébe-hóba ellensége is volt. Ez utóbbinak jeles példáját nyújtotta épen tavaly, 1603-ban, midőn az országgyűlési végzéseknek azon pontját, a mely többi közt a magyar tanács hatáskörének tágítását követelé, a következő motiválás kíséretében vélte a királyi szentesítés előtt eliminálandónak: «Das ist ihnen (a magyaroknak) zu bewilligen unmöglich, dass sie absolute das hungarische Regiment dirigieren und alle gute Ordnung confundiren sollen . . . .»*) Az ilyen gondolkodással telített öreg bürokratának hát, a ki hozzá még nemcsak buzgó, de csökönyös katholikus is volt, nem sok lelkiismeretfurdalásba került azt a kis jogot, a mit még eddig a királyi mindenhatóság ellen védeni vélt jónak, szépen faképnél hagyni s a dolgot úgy meggondolni, a mint azt a hatalmas vicecancellár kívánta tőle.

Leült íróasztala elé, elkészítette egy törvényczikknek a fogalmazását s azt, a következő sorok kíséretében, elküldé a birodalmi vicecancellárhoz:

«Tegnap Excellencziáddal a vallásügyről csak futólag értekeztem; de a mint lakásomra visszatérve, ő fönsége (Mátyás főherczeg) levelét az ezen ügyre vonatkozó többi irattal együtt szorgalmasan és figyelmesen átolvastam és a dolgot megfontoltam: szükségkép meg kellett nézetemet változtatnom s ő fönsége kívánságára és tanácsára hajolnom. Mert, ha az ország rendeit ez ügy miatt királyi levelek által feddjük meg, e leveleket mindegyik megye könnyen félre teheti és így a jövőre nem hagynak föl az egyszer elkezdett ügygyel. De meg szükséges is, hogy a kik nem átallottak nyilvánosan vétkezni, azok a feddést is nyilvánosan kapják, hogy valahányszor csak a törvényczikkre tekintenek, mind annyiszor pirúlva bánják ügyetlen tettöket. Ezért gyönge tehetségem szerint megfogalmaztam a törvényczikket, adván benne az ügy rövid történetét, a mi szükséges

*) Prágai udv. kamara jelentése a titkos tanácshoz, 1603 april 7. (Bécsi áll. levéltár) Himelreich jegyzeteivel.

és azt Excellencziádnak bölcs ítélete alá terjesztem. Ha excellencziás uraimnak, a titkos tanácsnak, úgy fog tetszeni, hogy e czikk a többi országgyűlési czikkekhez csatoltassék: a mint a meghagyást megkaptam, a sorrendbe azonnal be fogom e czikket illeszteni. Csak idejekorán nyerjek választ Excellencziádtól, mert addig, míg válaszom nincsen, a czikkeket sajtó alá nem adhatom . . .»*)

A mellékelt fogalmazvány pedig semmi egyéb nem volt, mint az 1604. évi XXII. törvényczikk, azonban még czím nélkül.**) Hogy Coraduzzi és a titkos tanács a magyar királyi titkár fogalmazványában változtatás nélkül megnyugodtak, azt az bizonyítja, hogy — törvénynyé lett.

Mikor aztán Himelreich megkapta a titkos tanács helyben hagyó határozatát, először is czímet azaz föliratot adott az általa fogalmazott czikknek és aztán a czikkekre szedett végzéseket ezzel az utolsó, általa fogalmazott XXII. czikkel együtt szépen leíratta a cancellária notáriusával, Dömölky Gergely urammal, arról sem feledkezvén el, hogy a notarius a szentesítő («Nos itaque . . .» kezdetű) conclusióba a szokásos kifejezés: «præfatos universos et singulos articulos, nobis modo præmisso præsentatos» mellé az új czikkre való tekintettel még ezt a kifejejezést is: «simul et ultimum per nos benigne et necessario additum articulum» beigtassa. A május elseji datumot ennél az új tisztázatnál is meghagyta Himelreich s aztán átküldte az iratot Coraduzzihoz, hogy írassa alá a királylyal. S mikor aztán a király az átküldött példányt aláírta volt: akkor elővette Himelreich azt a másik tisztázott példányt, a melyet május elsején készített volt el s melyet akkor szintén a király elé aláírásra szánt vala s a melyben, mint tudjuk, csak huszonegy törvényczikk volt. Ebben a példányban a XXI. törvényczikk végéhez egy kettős kereszt-forma írásjegyet (╪) tőn***) és e jegy alatt, egy külön ív papirra írva, beszúrta a XXII. törvényczikket;†) nem felejté el a conclusióba is beigtatni keresztjegy alatt

*) A levél ered. a bécsi államlevéltárban. A *Monum. Com. R. Hungariae* X. kötete az 1604-diki Irományok közt XL. szám alatt fogja hozni.

**) Az előbbi jegyzetben említett XL. sz. iromány melléklete.

***) Lásd a mellékelt facsimilét, mely a XXI. törvényczikk végét (e jellel) és a tüstént utána következő conclusio elejét hozza.

†) Lásd a másik facsimilét, mely a kettőskereszt-forma jegy alatt külön ívpapírra írt, XXII. törvényczikk elejét közli.

scriptos insertos fuerat, ob nonnullorum querelas;
sed cum ipse se nunc, coram Statibus et Ordinibus,
testimonio Capitaneorum et aliorum sufficienter
excusauit; Decretum est: eum ex benigna nostra Ma-
iestatis gratia, in integrum restituendum esse. +

Conclusio.

Nos itaque huiusmodi supplicatione fidelium nostrorum sub-
ditorum nostrorum, dominorum Praelatorum, Ba-
ronum, Magnatum et Nobilium, caeterorumque Statu-
um et Ordinum supradicti Regni nostri Hunga-
riae et partium ei subiectarum, clementer admissa,
praefatos vniuersos et singulos Articulos, nobis mo-
do praemisso praesentatos, praesentibusque literis no-
stris, de verbo ad verbum insertos et inscriptos, ac

simul et vltimum, per nos benigne
et necessariis additum Articulum,

AZ 1604. ÉVI TÖRVÉNYKÖNYV AZON RÉSZÉNEK, A HOL A XXII. TCZ. BE LŐN TOLDVA, ÉS E XXII. TCZ. ELEJÉNEK HASONMÁSAI.

(A bécsi udv. kam. levéltárban levő eredetiről.)

F

Ut Religionis negotium, in publicis tractatibus et Dictis: nemo temere moveat.

ART. XXII.

Postremo, Siquidem, ad Maiestatem suam Caesaream atque Regiam, tum ex relatione perlatum est, tum vero ex binis, per supradicti Serenissimi Principis domini Matthiae, Archiducis Austriae etc: fratris sui charissimi: tum vero ex binis suae Maiestati transmissis Supplicationibus eorum, qui sese potiorem Statuum et Ordinum Regni Hungariae partem indigetarunt, non sine admiratione, tanquam rem hactenus inusitatam et plane nouam, displicenter intellexit, quid illi de turbatione ipsorum Religionis, ademptione suarum Ecclesiarum et prouentuum, ac submotione Ministrorum verbi, siue Concionatorum suorum, tam scripto, quam oretenus eius Serenitati proposuerunt et explicarunt, atque insuper ab eius Serenitate intercessionem ad Sacr.^m Maiestatem

a margón (lásd a facsimilét) a «simul et ultimum per nos benigne et necessario additum articulum» kifejezést — s midőn végre mind ez szépen készen volt: elküldötte ezt a példányt a nyomdába, hogy róla szedjék a nyomtatandó articulusokat. Látni ezt részint azokból a barna-vörös irónnal írt jelekből, melyekkel a nyomdai szedő — mint ez még ma is szokásban van — a példány textusát azon a helyen megjelölte, a melyeknél egyik nyomtatott lap végződik, a másik pedig kezdődik; részint azokból, ugyancsak a nyomdai szedő által ugyanazon irónnal írt számjelekből, melyek a nyomtatott példány lapszámainak megfelelnek.*)

A törvénykönyv a május elseji datumot viseli; de láttuk, hogy a szentesítés nem május elsején történt. A kérdés az, hogy mikor szentesíté hát a király a végzéseket aláírása által? S erre azt mondhatjuk, hogy úgy ennek, mint a Himelreich most leírt manipulatiójának a régibb tisztázott példánynyal, május hatodika után kellett történnie. Ugyanis a prágai udvari kamara május 6-dikán ajánlja a titkos tanácsnak a szepesi kamara azon kérelmét,**) hogy az országgyűlési végzések azon pontja, mely a Felső-Magyarországon átvonuló katonaság kalauzolására a szepesi kamara tanácsosait jelöli ki, mint a szepesi kamarára igen terhes határozmány, megváltoztassék s épen úgy mint Alsó-Magyarországon, az egyes megyék legyenek kötelesek, kalauzoló biztosokat állítani. Miután a rendek végzése az 1604 : XIII. törvényczikkben csakugyan így lőn módosítva, bizonyos, hogy a végzések szentesítése csak május 6-dika után történhetett.***)

* * *

---

*) Lásd a XXII. t.-cz. hasonmását, melyen azonban a fényképezés a mondott jelnek és a 17-es számnak eredeti barna-vörös színét feketével adta vissza. Ezt az egész manipulatiót (Himelreich közbeszúrását, a nyomdai jeleket stb.) a lehető legjobban és világosabban láthatni a kérdéses példányon (melynek két töredékét nyújtják a facsimilék), mely a bécsi udvari kamara levéltárában a *Comitialia Hung.* közt őriztetik.

**) Bécsi áll. levéltár.

***) A bécsi udv. kam. levéltár most említett érdekes példányához ez a XIII. törvényczikket ért módosítás is külön lapon van csatolva.

Íme, ez a históriája annak az 1604 : XXII. törvényczikknek, mely szokatlan, törvény- és alkotmányellenes módon csempésztetett az országgyűlési végzések közé s melyben a király oly élesen ítéli el a protestánsokat s oly szigorú büntetésekkel tiltja el a vallás ügyének az országgyűlésen való előhozását.

Ki hát a bűnös?

Bizony nem Forgács, mert őt nem kérdezték, nem is tudott e becsúsztatásról, csak a nyomtatott példányokat írta alá s talán az eredeti példányt — de csak utólag.

És Rudolfot, a beteg embert, sem érheti a szemrehányás: ő nem gondolt e lépésre, neki jó lett volna a királyi mandatumok szétküldése is.

Mátyás főherczeg sürgetésére történt a XXII. törvényczikk betoldása s magát a czikket Himelreich fogalmazá.

Bizony nagy tartozását rótta le Mátyás főherczeg és nagy bűnét tette, úgy a hogy, jóvá, midőn a közbenjáró, a békítő szerepében, ha érdekből is, de legalább becsületesen fáradt és izzadozott azon véres harczok között, melyeket részben ez a XXII. törvényczikk idézett elő.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.